

ЛИСТИ ДО ПРИЯТЕЛІВ

**LETTERS
TO
FRIENDS**

**Листи до
ПРИЯТЕЛІВ**
Deneg ; LETTERS TO FRIENDS

1957—1958

Мистецькі обкладинки Зенона Голубця

1959—1960

З М І С Т:

Дмитро Козій: Прометеїзм Шевченка	1
Поклін Митрополитові Йосифові Сліпому	8
Йосиф Гіряк: З Остапом Вишню	9
Юрій Гаморак: На смерть Тодося Осьмачки	15
Д-р Тиміш Олесіюк: Кам'янець — Золотий вінець	20
Любов Дражевська: В. І. Вернадський	27
Володимир Безупко: Американський експерименталізм у школі і в житті	35
Михайло Добрянський: Нова ждановщина	37
М. І.: Бунт старих титанів	44
В змаганні за давні епохи і їх скарби:	
Юрій Лавріненко: С. Гординський, Слово о полку Ігоревім і укр. нар. поезія.	51
Іван Дзюба: „Перший розум наш” (гр. Сковорода)	52
З нових видань:	
Ю. Лавріненко: Поетові без країни (З приводу нової збірки Р. Рубчака)	54
Дрібні примітки	56
М. І. — РоСа.: Україна в американських виданнях	57
З книжок і преси (Догма і дух-революціонер; Ad astra)	60
Вісті з Публ.-наукового Інституту	62
Чому?	63

ПРОМЕТЕЇЗМ ШЕВЧЕНКА

Шевченка нероз порівнювали до Прометея. Зовнішній привід до цього дав сам поет, що викликав величний образ титана в поемі „Кавказ” на тлі тих самих гір, де-за грецьким мітом — карався титан, прикований, до скелі, і де за життя Шевченка йшла нерівна боротьба кавказців із російським загарбником. І хоча поет не дав окремишньої самостійної креації Прометея, проте і в своїй творчості дав він глибокий вислів прометеїзму, і своєю ролюю борця й мученика за волю України здобув собі право на почесну назву „Прометей України”. Глибша аналіза знаходить саме в прометеїзмі властиве окреслення духової структури поета. Прометеїзм — це певна вольова настанова, яка шукає виразу в дії, а в слові остільки, поскільки воно якнайтісніше в’яжеться з дією. У ньому сильно і виразно відбивається насамперед окреслене світосприймання, яке по-своєму забарвлюється емоційними й вольовими моментами. Але все ж він мусить бути в основному співзвучний із поглядами на світ і життя. Емоційні й вольові моменти є рушійною силою. Вони вносять у внутрішню сферу духу злами і пориви, упадки й ентузіазм, із яких визрівають глибші погляди на світ і людей, погляди з ознакою органічності й життєвості. Світогляд — це річ відносної духової урівноваженості, на якій лежить печать порядкуючого інтелекту. Але інтелект не прорубує, а тільки вирівнює головне корито для духового струменя, де в різні моменти життя наступають слабші або сильніші вибухи, які перетоплюють наново весь зміст внутрішнього світу, пронизуючи його до дна та поглиблюючи. Тут діють глибокі емоції, які впливають із самої істоти людського духу, але не знаходять, як такі, адекватного виразу на поверхні душі, де міняються наші щоденні „настрої”, які відбивають тільки нашу зовнішню вразливість, але не сягають у глибини. Емоції нашого глибинного „я” розбивають затверділі та заяложені форми мислення, вливаючи в душу живу силу, творчу субстанцію, — отой вогонь, якого благає для себе поет:

„Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось.”

Говорячи про прометеїзм Шевченка, матимемо на увазі передовсім емоційно-вольову настанову поета, залишаючи іншим спроби розбудови системи його релігійно-філософських та

етичних поглядів. При тому пам'ятатимемо, що протейзм у своїй первісній концепції мав релігійний характер, який зберігся за ним і досі. Таким чином проблема протейзму Шевченка вводить нас у проблематику релігійності поета.

Стародавній грецький міт про Прометея та його мистецьке оформлення в трагедії Аїсхіла „Скований Прометей” розкривали перед духовим зором грека не відношення між людиною і Найвищою Істотою, а відношення між самими богами, бо Прометей, що змагався з Зевсом, був — за грецьким уявленням — божого роду, але рід його, рід титанів, був переможений Зевсом, коли йшла боротьба між богами за владу над світом. Тим то оповідання про бунт титана проти найвищого владаря світу мусіло будити в свідомості старовинного грека не такий відгук, який будить воно в свідомості новітньої людини, бо ця остання завдяки сутній трансформації міту новітніми поетами схильна розуміти змагання між Прометеем і Зевсом як змагання вільної людини з Богом.

Але й у стародавньому міті людина відіграє важливу роль, оскільки змагання між Прометеем і Зевсом іде саме за долю людини, за її добро та щастя. Прометей виступає як оборонець людей проти Зевеса, що хоче погубити людський рід. Викравши з неба вогонь, Прометей приносить його в дарі людям і тим дає початок усякому вмінню: навчає людей розпізнавати пори року, оперувати числами, будувати домівки, запрягати коні, споруджувати кораблі, лікувати хвороби, — а до того всього ще й збагачує їх душі, бо „вливає надію у серця людські”. За добро, вчинене людям, зустрічає його кара. З наказу Зевеса Гефайст приковує його до скелі, де він терпить нестерпні муки. Але всі страждання переносить він із гордою свідомістю своєї правоти. Його почуття незалежності, з одного боку, і турботи про людську долю, з другого, штовхають його на виклик „тиранії Зевеса”; його самопошана й гордощі не дозволяють йому, навіть серед найважчих страждань, допускати думку про можливість „замінити свою нещасну долю за роллю слуги.”

Оці моменти: змагання з божественним владарем світу за добро людей, важкі страждання як відплата за вчинене їм добро, горда свідомість своєї правоти та добровільна самопожертва — оце Шевченкове: „караюсь, мучуся, але не каюсь” — характеристичні для Прометея і протейзму. Прометейська настанова означає повсякчасну готовість до боротьби за право людини судитися*) з Найвищою Владною Волею за неправду і несправедливість на землі.

А втім, античний світ та Аїсхілова трагедія (а саме її затрачена частина) передбачають можливість примирення Про-

*) Зразок такого суду в філософській літературі, де йдеться про віками дискутовану проблему зла (з виправданням Бога), дає „Теодицея” Ляйбніца.

метея з Зевесом. Проти ідеї такого примирення звернулися, одначе, протирелігійні тенденції 18-го століття, які довели до важливого пересунення в первісній концепції міту в напрямі непримиренности „вільної людини”, збунтованої проти Бога. Таке богоборче спрямування дав прометеїзмові, між іншим, англійський романтик П. Б. Шеллі (Shelley), який у своїй драмі „Розкований Прометей” розкриває перспективи кінця влади Зевеса над світом. Прометей стає тут виразником „титанічного” змагання „визволеного з пут релігійної традиції” людського духу, втіленням людського генія, що „стає на прою” з Богом у почутті своєї необмеженої вільности, свідомий своєї сили та своїх можливостей, який не хоче признати нікому права закреслювати межі його прямуванням. Таким постає перед нами титан і в поезії „Прометей” молодого Гете, яка була перекладена Іваном Франком на українську мову в його „добі бурі й натиску”.

Прометеїзм, характеристичний для доби романтизму як доби великих творчих натуг і духових перехрещувань, вніс у сферу релігійних переживань Шевченка різкі злами, які вирили глибокі борозни в його духовому кругозорі, оформлюючи своєрідним способом його релігійність. Підкреслюємо при тому виразно, що, говорячи про релігійність, маємо на думці не стільки релігійні погляди, як певну форму буття людського духу в його відношенні до абсолюту.

Прометеїзм знаходить свій вияв у різних Шевченкових творах в неоднаковій насиченості. Відносно найбільш компромісову форму його зустрічаємо в поемі „Кавказ”, де виступає, що-правда, образ Прометея, але ролю титана переймає сам поет, який кидає гострі інвективи проти деяких релігійних чи псевдорелігійних уявлень та оформлень релігії, але одночасно виразно застерігається проти богоборчої тенденції:

„Не нам на прою з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить!”

Навіть більше, він висловлює своє глибоке довір'я до „великого Бога”, який стоїть на сторожі правди й волі та якому з моментом перемоги правди „поклоняться всі язика во віки і віки.”

Однаке згодом сильніше прокидається біль душі разом із почуттям зрадженого довір'я до Бога, того почуття, що з ранніх літ стає фундаментом релігійного відношення людини не тільки до всього трансцендентного, але й до туземної дійсности та людської долі. Те довір'я, в процесі наростання життєвого досвіду, при зустрічі із всевладним світовим злом, може дізнати великого струсу, який веде до затрати віри в моральний порядок у світі, до сумнівів і нерозв'язаних внутрішніх конфліктів, а навіть до повного внутрішнього розладу. Явище це спостерігається часто, аж надто часто в душі новітньої людини, яка

в великій мірі позбулася християнського розуміння страждання та його значення й ролі в людському житті. У Шевченковій свідомості містерія зла постає насамперед як містерія відвернення обличчя Бога від людей і світу, містерія мовчання небес. Альфред Віньї (Vigny) в своїй філософічній поемі „Смерть вовка” знає тільки одну відповідь на мовчання небес, а саме — таке ж мовчання створіння: „Тільки мовчання — велике; все інше — слабощі.” Пророк України не розуміє сили й суті споглядального мовчання, і тому, коли мовчання небес сколихнуло його душею, він готов обвинувачувати Творця:

„А Бог хоч бачить, та мовчить,
Гріхам великим потурає.” (Княжна, 1847 р.)

Бувають моменти посилення внутрішньої кризи. Десь у таємній закутині душі, як палаюча іскра, зароджується думка, що, може, недоля й неволя України накреслена з Божої волі. І тоді, в тяжкі хвилини розпачу, поет заявляє, що хоче забути про Бога, доки Україна в неволі: „А до того (часу) — я не знаю Бога”, тобто до часу визволення України — так грізно звенять його слова в „Заповіті”. Щоправда, заяву цю він ніби відкликує зараз таки, висловлюючи свою готовість молитися Богові, готовість транспоновану в майбутнє, де вже ввижається йому вільна Україна:

„І лани, і гори —
Все покину, і полину
До самого Бога
Молитися”.

Врешті криза доходить до кульмінації, коли із дна душі добувається щось демонічне з нечуваною силою, і поет з одчайдушною сміливістю стає перед обличчя Бога, перед яким — за біблійним уявленням — архангели закрикають із дрижанням своє обличчя, стає на суд Божий, бо не може по-невільничому мовчати коли „правда наша п'яна спить”. І з уст його малоощо не вириваються слова прокльону. Стан його душі стає дивною загадкою, коли зважимо, що богохульне слово „проклену” добувається з серця, готового до найвищої самопожертви — з великої любові:

„Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену самого Бога,
За неї душу погублю”

(Сон: Гори мої високі, Орська кріпость, 1847 р.)

Як страшно тяжко мусіло бути на душі в поета, коли він важив

ті слова! Було б одначе, помилково думати, що він кидає проклін. Він висловлює не більше, як розпачливу готовість кинути проклін, і то з повною свідомістю, що тим способом погубить свою душу. Поет — у той час засланець і мученик — заявляє, що він готов заплатити душею за свої слова осуду, якщо суд його мав би ствердити, що неправда не тільки панує, але й вічно пануватиме. Одначе — на диво! — він не віддає суду над своєю душею нікому іншому, тільки саме Богові правди. Коли він таким чином скоряється перед Божим судом, то робить це хіба тільки тому, що вірить у Божу правду, в її перемогу. Стає невибачливим непорозумінням, коли інтерпретатори наводять повищі поетові слова на доказ атеїстичного бунту поета, бо це значить — бачити в них якусь містифікацію або гру великими словами, яка свідчила б ні більше, ні менше, тільки про неоправну облуду та внутрішній фальш. Не пекучий біль, і безмежна любов, і беззастережна самопошва пробивалися б у поетовій заяві, а гротескова фанфаронада, яка не змогла б, одначе, прикрити словами маску смішної гримаси. Це були б пусті й марні слова — у поета, у якого кожне слово пронизане найповнішою щирістю.

Було б також чималою помилкою бачити в поетових словах безнадійний розпач. За словами, що межують із розпачем, бринять у глибині душі слова моління:

„Молюся: Господи, помилуй,
Спаси Ти нас, святая сило!
Язви язик мій за хули,
Та язви мира ізціли!”

Треба думати, що наведені слова дають ключ до розв'язки питання про відношення поета до Бога. Шевченко дає ними найчіткіший вислів релігійним переживанням не тільки Гуса (вони взяті з поеми „Єретик або Іван Гус”), але й своїм власним. Поетове благання переконливо говорить про те, що, коли й зриваються з його уст слова хули, то вони зараз же перетоплюються, як неочищена руда, в огні хвали, в огні любови, яка п'є силу з незбагнених трансцендентних джерел. Слова хули випливають у поета не з холодних філософічних міркувань, а з життєвих ситуацій пекучої журби й болю, обурення й тривоги, які лягають каменем на душу. Крик, який виринається тоді з душі, не так легко підвести під філософічні категорії „погляду на світ”, так самісінько, як нелегко буває накинути більш чи менш застигли світоглядні категорії на скарги біблійного Йова або навіть на важенні слова запитання на Голготі-горі: „Боже, Боже, чому Ти мене покинув?” Бо чи мали б ми право твердити, що ці слова впливають, наприклад, із скептичних міркувань про глухі небеса та про байдужий порожній простір, у якому тоне весь наш біль і наша скарга? Чи таке твердження не свід-

чило б про брак розуміння того, що хтось може бути носієм великої істини, а при тому мати хвилини людського болю?

Якщо йдеться про Шевченка, то нам уже повинна стати зрозумілою його духовна структура пророка-борця, така суперечна із споглядальною настановою святого або й філософа, які вміють миритися з резигнацією та покорою перед Вічним і не хочуть настирливо домагатися відповіді на невблаганні запити життя. Але не можна сказати, що поет не знає меж настирливості.

Ми дійшли до того місця, коли можемо поставити собі питання про своєрідність Шевченкового прометеїзму. Хоча він в основному виявляє спорідненість з античним прометеїзмом, проте він відрізняється від останнього глибиною релігійного сприймання Божественного і людського. У протилежність до гордого і непокірного виклику Зевесові античного Прометея, який висловлює переконання, що Зевес хоче зла людям, виклик Богові з боку українського Прометея пронизаний жалем стражденного серця. Ніщо не свідчить, неначе б він мав справді переконання, що зло походить від Бога. Навпаки, довір'я до Бога правди повертається, раз-у-раз, аж до кінця життя, в його інтимних моментах „розмови з Богом” і молитовного звертання:

„Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться!”

(Неофіти, 1857 р.)

Такого молитовного сприймання Божественного не знаходимо в античному прометеїзмі. Прометейський конфлікт Шевченка з Богом має своє джерело в трагічному почутті роздвоєності між Богом гніву і Богом любови, між свідомістю розладу в моральному світопорядку, з одного боку, і вірою в добро і правду, з другого. Але в молитовному стані, коли то поет прагне „молитву діяти докраю”, стираються уявлення про Бога гніву, і душа в осайному пориві лине до Бога правди й любови, до глибин єдиноцінного, цінного в усій своїй чистоті. Пророк гніву викристалізовується в своїй суті як пророк любови і, як такий, він мав і має незрівнянну силу оформлювати збірну українську психіку.

Характеристична для Шевченкового прометеїзму глибинність релігійної сфери є тим моментом, у якому античний прометеїзм знаходить своє завершення. Про свого Прометея каже Аїсхіл, що він „надто полюбив людський рід”. Отож ту повну самопожертви любов до людей перейняв від нього український Прометей, який одночасно зумів поглибити її, сягнувши саме до божественних джерел.

Свідомість поета зверталася до творчого в релігії впродовж усього життя. У поемі „Кавказ”, що постала до заслання, образ прикованого до скелі Прометея замінюється образом Христа, розп’ятого за „слово істини”. За тим самим Христом залишається останнє слово і в „Неофітах”, написаних після заслання. Прометей є етапом: він закликає всіх живих за собою до боротьби за правду, без якої нема життя. Але на закрутах дороги чекає хтось інший: Той, хто дає мир душі, хто промовляє до неї в самотній тиші. Знав цю мову поет уже давно, коли творив свого „Перебендю” (1839 р.). Він мислить Бога найглибше саме в молитві. Коли він, споглядаючи поза себе на своє десятилітнє заслання, дякує Богові „з глибини душі” за те, що „не попустив жадному досвідові торкнутися своїми залізними кіхтями його переконань, його дитинно світлих вірувань” (Щоденник, 20 червня 1857 р.), то не маємо підстави сумніватися в щирості поета. Але, що маємо думати, коли чуємо запевнення деяких інтерпретаторів поета, що ніби він мало не на другий день після того підо впливом російських матеріялістів викинув із серця оті „світлі вірування” так, як викидаємо на смітник лихий роман?

Не можна розуміти поета-пророка, не позбувшись чисто раціоналістичних метод інтерпретації витворів його духу. Стосуючи такі методи, скрупульні інтерпретатори, які розважають і позитивні і заперечливі висловлювання поета про релігійні предмети, раз-у-раз спотикаються на суперечностях і мусять кінець-кінцем пояснювати їх мінливістю його „настроїв”. Ще гірше буває, коли знаходяться інтерпретатори, які хапаються за всякі інвективи поета проти злощасних служителів церкви та окремих суперечних людських уявлень про божественні речі, але не хочуть нічого знати й чути про його молитовні звернення до Бога. Інтерпретатори ці не розуміють чи, скоріш не хочуть розуміти, що конфлікт чи навіть розрив з панівною церквою не означає ще зречення релігії, як це мало місце в випадку Л. Толстого або такого релігійного мислителя, як С. Кіркегоор (Kierkegaard), до глибоких ідей якого зверталися й не перестають звертатися різні релігійні шукачі правди. Врешті трапляються інтерпретатори, які бачать у Шевченкові релігійного скептика, але з таким розумінням поета не можна ні в якій мірі погодитися. Ніщо хіба не є таке чуже поетові, як постава скептика, який на всі тривожні релігійні, філософічні, етичні питання має одну відповідь: „Або я знаю?” — так, як сформулював П. Монтьєн, класичний представник скептицизму. Поет, що просить у Бога: „дай жити, серцем жити”, борець і мученик за правду, поет пророчих видів та екстатичних молитовних поривів далекий від скепсису як тривалої життєвої настанови. —

ПОКЛІН МИТРОПОЛИТОВІ ІОСИФОВІ СЛІПОМУ

В обличчі великого подвигу мовкнуть поділи і різниці, і людські думки й почування з'єднуються в пошані героїства й мучеництва. Приїзд Митрополита Іосифа Сліпого після 18-літнього в'язнення, його незламна постава супроти гонителя його віри, до глибини зворушили український світ. Те зворушення всіх — і приналежних до української — католицької церкви, і православних, релігійно літєлєх і невіруючих, — всім проказує і вкладає в уста слова церковної пісні: Хресту Твоєму поклоняємось Владико...

Значення приїзду Митрополита Сліпого для української справи велике. Він свідчить перед світом не тільки про мартирологію українського християнства, але й України взагалі.

Та просто незмірєнне значення має поява Митрополита Сліпого для української Церкви саме тепер, у час Вселєнського Собору в Римі. В вартій уваги статті („Сучасність" ч. 1-25) о. д-р Гриньох із жалем стверджує, що численна делегація українських ієрархів приїхала на Собор „з порожнім возом". Українські Церкви-дочки в Вільному світі „ще далеко не доросли" або „не вдалися" до своєї Церкви-матері. Та затє та Церква-мати в Україні була присутня на Соборі містерійно, своїм свідченням постійним, незламним, персоніфікованим митрополитом Іосифом. — Стаття писана перед звільненням і приїздом Митрополита Сліпого. Сьогодні він у Римі і віз української Церкви не порожній.

Світова прєса багато пише про Митрополита, та він не доступний для репортерів. Він зберігає мовчання. Кажуть, що він мусить найперше відпочити і піддатися лікарським оглядинам. Нам здається, що це „людське, надто людське" пояснення. І маємо надію, що Митрополит Сліпий і після спочинку і лікування зберігатиме достойне мовчання і супроти ласих на сенсації чужих репортерів і навіть супроти щиро зацікавлєних своїх людей. Подвиг зобов'язує до патосу дистанції, і мовчання Митрополита голосніше, ніж могли б бути, зрештою вже давно сказані і повторювані слова про страждання України й її Церков. — А я вам кажу: бійтєсь мовчання — писав Моріс Мєтерлінк. Українське оточєння Владики Іосифа повинно допомогти йому зберегти достоїнствє і силу мовчання, і охоронити його від настирливості чужих і своїх шукачів сенсацій і новин, експлуататорів подвигу і слави великого Митрополита.

Серцем молився Мойсєй
і скорботою духа цілого;
І говорить йому Бог:
„Що так до мене кричиш?

„Хоч ти заціпив уста
так, що й слова вони не
говорять,
Але я чую аж тут,
як твоє серце кричить.”

І. Франко: Мій Ізмарад

З ОСТАПОМ ВИШНЕЮ*)

Доля моя не була мачухою. Вона повела мене у театр, який я полюбив до самозабуття, до безтями, вона звела мене з Лесем Курбасом, вона відкрила передо мною двері „Березоля", вона обдарувала мене прихильністю українського глядача, вона вела мене по крутих та небезпечних стежках і дорогах, вона обєрігала мене перед небезпеками, якими кишіла наша доба.

Перший мій виступ на естраді клябу ім. Косолапкіна вирішив мою судьбу в Ухто-Печорському таборі. Перша заполярна зима на лісорубі, земляних, будівельних роботах похоронила б мене у своєму вічно-мерзлому ґрунті. Ні мої фізичні сили, ні моя пригожість до таких робіт не подолали б ні північних морозів, ні непосильної праці. Мельпомена відплатила сторицею за вірну їй службу.

Простора дерев'яна споруда, з театральною залєю та примітливою сценою, без необхідних декоративних та світляних засобів — здавалась Олімпійською святиною у порівнянні з таборовими бараками, і навіть будинками для вільнонайманого населення. В невеличкій кімнаті біля сцени, яка мала служити гардеробною для акторів, була піч, на якій вічно кипів казанок з водою і біля якої відбувались всі роботи по підготові вистав, концертів та всяких мистецьких імпрез для завойовників далекої Півночі. Труп таборових акторів складалась із вуркаганів, кишенькових злодіїв обох статей, лєнінградських вуличниць, двох професійних актрис Александрійського театру і молодого учня Меєрхольда, який там правив за режисера. Цей „творчий колектив" зустрів мене, на диво, прихильно, а після першого виступу на їхній сцені, стали до мене відноситись, як до авторитетного консультанта у всіх театральних проблемах. Свою прихильність до мене — кожне виявляло по своєму: вуркагани стали звати мене „паханом" (на їхньому жаргоні щось середнє між батьком і дядьком) і запевнили мене, що голка моя не пропадає, ніхто в бараку не посміє потягнути лаха із могого арештантського достатку, бо я оголошений під їхньою опікою. Коли б щось подібне трапилось, то винувники стануть перед вуркаганим судом, а це не рекомендується нікому із смертних громадян есесерії. Лєнінградські „дівичі" заопікувались моєю і Павла Михайловича непряною білизною і здавалось, що кращого бажати від долі було занадто... Актриси з Александрівки раділи, що до їхнього берега прибуло, а вихованок Меєрхольда сподівався найти у моїй особі споборника „біомеханіки", якої наявний контингент „жреців сцени" не міг збагнути. В печі грїпала свіжо зрублена сосна, баланди і арештантська пайка хліба була гарантована конституцією ССРСР, і у поправно-ви-

*) Див. чч. 7-8, 9-10, 11-12, 1962 р.

ховних таборах цієї імперії вимагати кращого — пахло б невідчуженістю й нахабством. Коли по деякому часі мені поталанило ще й всунутись у кімнату колонізованих і лягти на одних нарах біля Остапа Вишні, то здавалось, що такого везіння мало хто доскочив із найбільш щасливих громадян „квітучої країни”.

Одинока російська мова затроювала моє арештантське життя. Прем'єри у тому театрі пеклись що тижня, як бублики. Крім сучасних, перекладних п'єс поважний відсоток займала російська класика з своїм московсько-петербурзьким прононсом. Моєю дошкою порятунку було те, що разом зі мною на сцені були вуркагани всіх мастей і національностей зі своїми власними жаргонами, чого ніяка школа не могла подолати. В тому мовному ярмаркові мій хахлацький прононс проскакував менш помітно, бо навіть подекуди придавав певної сценічної кольоритності.

Нааявність трьох професійних акторів виявила можливість переформування агітбригади на театральну організацію з, до деякої міри, нормальним репертуаром та іншими атрибутами, які необхідні для вистав, хоч би і в лагерних обставинах. При звільненню всіх членів ансамблю від загальних робіт, весь час віддавалось на підготовку репертуару і навіть на вишкільну та тренувальну працю над людським матеріалом, який був не підготований для такого фаху. Крок за кроком — вистави ставали все більш помітні своїми мистецькими вальорами, і начальство вирішило використати цю здатність і задумало із того осередку розбудувати театральну інституцію, яка мусіла б обслуговувати не тільки арештантів Ухт-Печлага, але й вільнонайманих громадян та адміністративний персонал, який там теж був позбавлений найнеобхіднішої культурної розваги.

Всевладний начальник концтабору Мороз використовував свої широкі уповноваження доволі своєрідно. Він задумав з Чібіу зробити столицю для цілого того простору, що звався Ухт-Печлагом, зі всіма атрибутами „соціалістичного міста”... Почав він із театру: куди став скеровувати із усіх підвідділів засланих — акторів, музикантів, малярів, і навіть письменників, які по „лаг-пунктах” перековувались на корисних громадян соц-батьківщини. Як колись помічники пишались акторами кріпаками, так більшовицький барин Мороз позганяв у клуб імени товариша Косолапкіна різних акторів, різних жанрів, різних амплуа, і наказав грати собі різний репертуар: драми, комедії, опери, оперети, водевілі, ба навіть концерти симфонічних та джазових оркестрів. В СРСР, все можливо, бо це ж країна неймовірних можливостей!!!!

Колись Лесь Курбас, не один раз, затівав зі мною розмову про режисуру. Чомусь йому мерещилось зробити з мене режисера, але я ніяк не хотів розстатися з акторством. Сцену я любив, лицедійство вважав своїм призначенням, і мені навіть у сні не марилось, щоби я міг змінити цей жанр, навіть аргументи люби-

мого Метра були безсилі. Але правду казали мої Батьки: „хто не слухає батька-матері, той буде слухати собачу шкіру"... По наказу Якова Мороза, в одну мить, став я мистецьким керівником театру Ухт-Печлага. Страх перед загальними роботами штовхнув мене в режисуру, на чужій сцені, з чужими акторами у різних, чужих жанрах.

В цей тяжкий час перекваліфікації, товаришування з Остапом Вишнею було для мене неоціниме, спасення. Без його поради та моральної підтримки мені було б не виплисти із зрадливих течій, в які штовхнуло лагерне буття. Тут кожний необачний крок, кожне випадкове слово попадало у картотеку 3-го відділу, а там пощади вже не жди, і Мельпомена не спасе, — „поминай як звали"... В цьому вирії одиноким прибіжищем були нічні розмови, на нарах, рядом із другом, перед яким можна було розкрити душу і серце та не боятись навіть всіх сил ада. Прошепотівши детально стратегію та плани боротьби за існування серед цього моря, повного підводних, зрадливих рифів, ми часто засинали під спогади барвистого минулого, яке мов на кіноленті пробігало в пам'яті.... Друзі і недруги, далекий Харків, Київ, давні приємні товариські пригоди, спільна наша подорож по Європі, трагічні події останніх часів на бур'яній Україні, все це гуло та шуміло в наших вухах та головах, повторюване безліч разів, і кожного разу, як щось нове, хоч воно вбілося в пам'ять до мозку костей, хоч кожний з нас був цим накипільний, як старий надтріснутий казан.

Дуже скоро обов'язки мистецького керівника виявили весь чар цієї моєї функції в концтаборних обставинах. Під час обговорення плану найближчого репертуару, учень Меєрхольда, режисер Шнеєрсон, який вже побував в неодному таборі за час свого семилітнього сидіння, підсунув мені п'єсу комсомольського письменника Уткіна, під назвою „Секретар партії". Була це комедія — сатира на тему карієризму людей, що займали керівні становища у компартії. П'єса написана у 1924 році, під час „испу", коли такі теми ще були допускальні на сценах тогочасних театрів. В 1934 році сміятися з членів партії вже було ризиковано, партія тоді вже складалась із „сталевих, непохитних героїв революції", які не підходили для матеріалу сатир та комедій. За такі ідеологічно невитримані п'єси, за останні роки, не один скрутив собі голову. Наївняк Шнеєрсон заманював мене ще й нагодою самому заграти цього героя, запевняючи великий акторський успіх, бо роля справді блистала комедійними якостями та ситуаціями. Де Шнеєрсон вишпирив цю п'єсу, хто йому її підсунув, для мене було загадкою?!!

Я чемно і спокійно пояснив Шнеєрсонові, що ця п'єса вже є анахронічною і ставити її немає рації. Коли ж впертий режисер

став ще впертіше настоювати на своїй пропозиції, мені нічого не залишилось, як категорично відмовитись від „заманливої” ролі і взагалі зняти цю п'єсу з пляну репертуару. Шнеєрсон не здавався і, як переконливий аргумент своєї правоти, висунув свою постановку цієї п'єси у 1927-му році на Соловках.

На це я йому заявив, що 1927-го року та ще й на Соловках ця п'єса могла піти, але сьогодні вона у Чіб'ю вже не годиться. І тому я, будучи вже засудженим на три роки концтаборів, не думаю ризикувати ще одним реченцем за участь у такій п'єсі, та ще й за допущення її на сцену. Але на цьому справа не закінчилась: через два дні, мене викликали до 3-го Відділу. Це вже запахло смаленим... Молодий слідчий, осетин Туасєв з місця заскочив мене питанням:

— Чому ви відмовились грати у п'єсі „Секретар партії” і не допустили її до постановки?

— Тому, що та п'єса анахронічна і роля, яку я повинен був грати — ідеологічно невиправдана. Вся ця річ мистецьки безвартісна, і я задля неї не можу і не хочу відповідати додатковим реченцем, доволі з мене того, що вже маю.

— Ви думаєте, що та п'єса — ідеологічно шкідлива?

— Не шкідлива, тільки безвартісна. Таких кар'єристів, як герой п'єси, сьогодні в партії немає. Компартія провела кілька чисток і таких секретарів із лав своїх „повимітала”. Автор п'єси — член партії Уткін напевно цю свою річ сьогодні засуджує.

— Отже, ви твердите, що Шнеєрсон свідомо хотів протаскати на радянську сцену — ідеологічно шкідливу п'єсу?

— Ні я цього не тверджу і цього не думаю. Шнеєрсон сидить вже сім років у таборах, він відстав від життя, він за ним не слідкує і його не знає, газет, журналів не читає і тому йому не відомо, що на волі діється. Він гадає, що за той довгий час нічого не змінилось, і тому йому здається, що коли він цю комедію тому шість років поставив на Соловках, то її можна й сьогодні поставити в Чіб'ю.

— Слухайте Гірняк: ви засуджені на три роки за приналежність до УВО, т. є. до організації, яка мала мету — повалити існуючий державний устрій УССР. Вас засуджено для профілактики... Коли б ви справді належали до цієї організації, то вас би засудили до розстрілу, який в крапцю випадку, замінили б десятьма роками. Чомусь вас треба було ізолювати і дали вам три роки на перековку. Ті свої три роки ви пересидите на „параші”, і повернетесь знову до театру. — Шнеєрсон був засуджений до розстрілу, який йому замінено десятьма роками, за шпідонаж. Це ворог радянської влади ч. І. Ось самі бачите; він і тут продовжує свою ворожу діяльність, він і сьогодні намагався протаскати на сцену ворожу п'єсу, щоби й нею розкласти і деморалізувати глядачів. Це непоправний ворог нашої батьківщини.

— Громадянині слідчий, хто такий Шнеєрсон, за що він

засуджений — я не знаю і це мене не цікавить, бо це не моє діло... Історія з п'есою Уткіна мене переконала, що він відстав від життя, він не знає, які процеси сьогодні відбуваються на волі і яка репертуарна політика установ, що керують театрами країни. Ця необізнаність із ситуацією й штовхнула його на думку поставити на сцені клубу цю п'єсу.

— За те ми знаємо хто такий Шнеєрсон і чим він займався, і чим продовжує тут займатися. Я викликав вас сюди, щоби ви підтвердили цю його шкідливу діяльність і підписали протокола, в якому сказано, що Шнеєрсон є непоправний шкідник і ворог народу.

— Такого протокола я не підпишу! Я не можу брати на свою совість такого обвинувачення людини, яку я знаю тільки із тих розмов, що заторкували роботи над репертуаром клубу ім. Косолапкіна. Із тої співпраці з ним я переконався, що Шнеєрсон за роки свого сидіння у таборах відстав від життя. Його відсталістю я й пояснюю це намагання виставити цю анахронічну п'єсу Уткіна.

Доволі довго слідчий Туасьв намагався переконувати мене в тому, що Шнеєрсон ворог народу, а я все товмачив йому в голову, що злочасний режисер просто дурак, а м'ярко висловлюючись: „політично безграмотний чоловік”...

Слідчий вперто, добивався, щоби я підписав протокола в його редакції, але врешті почувши мою категоричну і остаточну відмову, наказав прийти слідуєчого ранку, і щоби протягом ночі я добре подумав над тим, який протокол я мушу підписати.

Надворі війнуло на мене морозним вітром, опритомлюючи від цієї розмови, я тільки тоді замітив, що з мене йде пара, гейби ж вийшов з лазні, а не з 3-го „отдела”... Ще під час розмови мені було ясно, що це Туасьв всунув п'єсу Уткіна Шнеєрсонові в руки і наказав йому розіграти комедію зі мною, а коли не вийшло, то тепер задумав з мене зробити лагерного мерзотника, дрібного „стукача”. А воно думалось, що вже раз ти у концтаборі, то вже будеш мати спокій, вже ніхто не буде на тебе чигати, провокувати... що єдиною турботою буде тільки перенести холод, та лагерну нужду. Ні, тут крім тіла треба, як знищити ока, берегти й совість!...

Співмешканці вже спали. Я старався безшумно поскидати із себе бушлат та ватянки, і залізти під одіяло... коли нишком Остап Вишня питає: „Щось довго проба тяглась?”

— Еге! В „3-му відділі” проби, як видно зверхурочні...

Павло Михайлович рядом на тапчані, аж присів: „Вже й туди дорогу вимостили?”

Вислухавши мою розповідь про допит Туасьва, хоч як побратим сам був схвильований, проте старався мене заспокоїти і переконувати в тому, що віра в себе і воля — найкращі помічники у всяких ситуаціях.

— Йосипе Йосиповичу! Хто зна, чи я не віддав би решту

свого життя за те, щоб моє слідство знову почалось з початку, і щоб я мав змогу справити ту трагічну помилку, яку я допустив, взявши на свою душу отой ідіотський атентат на ідіота Постишева?! Може б і без того п'ятна я ходив би так само по таборі, як ходжу тепер, але чистою совістю і з попаною до себе самого. Яка кара мене штовхнула в це безумство? Що за всесоюзний масовий психоз? Якими засобами ця пекельна машина добивається свого і скручує людину в баранячий ріг — то один Господь знає!?

Вас цей жереб оминув. Ви мали щастя вислизнути із тисків цієї машини, тому тепер, тут вже поза скобками життя, бережіть душу перед диявольськими навіями. В наш час, найбільше щастя для людини, коли вона з чистою совістю дивиться на себе у дзеркало! Ви не маєте чого і над чим цілу ніч думати, хай Туасв думає над тим, як то йому не повезло сьогодні з вами. Інтуїція допомогла вам зорієнтуватися в тій грі, яку з вами затіяли, а тепер стійте на тому, як мур... не губіть довір'я самі до себе! Ваша постава була зовсім вірна. Будьте певні, що Туасв буде тепер знати з ким він має діло.

До ранку таки не спалось, знову перед очима і в пам'яті просувалась вся картина слідства на Чернишевського вулиці в харківському ГПУ. Опці безконечні двобійні змагання на допитах, від яких голова сохла та нерви рвалися, як найтонші волосини. „І коли там поталанило спасти голову і цілим виповзти із м'ясорубки психологічної, то тут вже хлопці Туасви — стажори, практиканти чорної магії і майстри темних справ — покин'єте цю гру та жарти!”

Наступного дня, в назначений час явився я до Туасва.

— „Як спалось? Що надумали?”

„Очей не примкнув, все голову ламав над тим, хто такий Шнеєрсон- І чим більше над тим думав, то тим глибше переконувався, що семилітнє сидіння по таборах не посприяло його інтелектуальному розвитку. Зупинився він на своєму до-арештантському ступні і на ньому прикипів. Нічого більше додати до того, що я вчора вам сказав — не можу.”

— „От то ви впертий хахол”!

— „Настільки я знаю, що осетини теж не з м'яккотілих”...

З іронічною усмішкою крикнувши, слідчий Туасв приступив до писання неодмінного протокола. На всі його питання мої відповіді підтверджували вчорашні заяви, відносно цієї нехитрої затії Шнеєрсона. Черговий наступ й цього разу вдалось відбити, однак трюк 3-го відділу свідчив, що робота в кліюбі „товаріша” Косолапкіна буде вимощена гострими колючками та зрадливими течіями. Ходження по цирковому тросі, балаясування на вістрі ножа, як видно і тут потойбіч Стиксу — неминуча судьба підрадянської людини.

Йосиф Гіряк

(Далі буде.)

НА СМЕРТЬ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ

Від редакції. Містимо без змін доповідь відомого літературознавця, виголошену на літературному вечорі в Едмонтоні (Канада), присвячену пам'яті поета.

В моїй доповіді хочу наперед подати дещо з моїх спогадів про Тодося Осьмачку, а потім коротко торкнутися його творчості. Як відомо, причину до відбуття сьогоднішнього вечора дала смерть поета, що сталася 7 вересня, тобто рівно місяць тому, в одному шпиталю коло Нью-Йорку.

Скажу щиро, в обличчі свіжої ще смерті, що кожний момент, просто кожену секунду мого довгого знайомства з небіжчиком, я був гостро свідомий, що він є геніальною людиною, біля якої, як біля всіх велетнів людського духа, ще за її життя шумлять вітри історії. Додаю, що поет, будучи в кожному відношенні надзвичайно скромною людиною, все таки був повністю свідомий своєї великості.

Починаючи свою доповідь від спогадів, я примушений зараз же просити вибачення у слухачів тому, що вони, як і спогади всіх інших людей, будуть у великій мірі стосуватись до їх автора, тобто до мене самого, а тільки в деякій частці розкажуватимуть про покійного. А втім, як відомо, спогади з-перед 20-ти років не легко реставрувати, вони, за Гете становлять *Wahrheit und Dichtung*, тобто правду і поезію.

Моє знайомство з Тодосем Степановичем — дуже давнє. Ще десь у 1925 р. я прочитав у Літературно-Науковому Віснику, що виходив тоді у Львові за редакцією Д. Донцова, поезію Є. Маланюка, мотло до якої правили два рядки з вірша невідомого мені поета Т. Осьмачки. Рядки ті, такі актуальні сьогодні, просто поразили мене своєю глибинною оригінальністю:

О смерти, ты предвечная любовь,
Схили мене цілунком до смерти!

Я думав тоді, що життя поета мусить бути дуже невиносним, коли він, як ніхто ніколи перед ним, зве смерть „любов'ю“. З того часу моє зацікавлення творчістю похмурого поета ніколи не меншало. Бувши у Львові в 1929 р., я позичив у бібліотеці НТШ три його збірки, „Круча“ з 1922 р., „Скитські вогні“ з 1924 р. і „Клекіт“ з 1928 р. Мій великий подив до незвичайної обдарованості поета збільшився до тої міри, що він став моїм улюбленим поетом.

Минали роки. Про Осьмачку ніхто нічого не знав, хіба те, що десь на початку 30-их років його арештовано. Треба сказати, що в цьому страхотливому періоді його життя, що був таким же страхотливим для його батьківщини та ще будучи повністю залежним від немилосердного ворога, поет не написав ні одного рядка в честь т. зв. робітничо-селянської влади і її прославлених вождів. Тому не дивно, що совєтська критика назвала його „найнахабнішим поетом

СРСР”, а його поезію „творами прихованого хижака”. Добрі причини до нападів, очевидно, були. От, наприклад, його алегорична поема „Регіт” із збірки „Круча” що описує античну єгипетську державу з її системою рабовласництва, такою схожою до тодішнього СССР із фараоном — Сталіном на чолі:

Море Середземне шумить,
хвилями дзвонить в боки пірамід африканських,
хлюпають ріки криваві в долинах віків
у круті костяні береги із людей...
І чую кризь гомир стихій над тілами рабів
свист батогів...

Закінчує він поему таким прокляттям:

Гей, земле!
диявольський регіт твій чую
у шумі мільйонів планет
в мільйонах віків,
і хочеться плюнути з одчаю
тобі, земле-мамо,
щоб випекти пляму-пустелю
на спині твоїй,
як вічне тавро арештантське,
і димом пропасти в безодні часу!

Проте незбагнення Провидіння не дало поетові „димом пропасти в безодні часу”. Пригадую так, як сьогодні, квітень 1942 р., коли передбачувана Осьмачкою космічна катастрофа прийшла, а по українській землі котилися німецькі танки, несучи з собою великі надії, а разом з тим ще більші руїни і розчарування. Несподівано, саме перед Великоднем, рознеслася вістка по Львові, що з України прийшов Тодось Осьмачка. До речі, ніхто не знав, яким способом добився він до Львова, а сам поет про це не хотів розказувати. Найправдоподібніше, він пішки мандрував аж із своєї Черкащини від своїх лобих сестер у Кудівці, яких він згадував пізніше з таким сентиментом. Він бо був першим з наших культурних діячів Наддніпрянщини, що появились у Львові по відступі большевиків.

На цьому місці не від речі буде згадати про одну подивутісну прикмету Тодося Степановича. Він умів несподівано зникати. Коли він вирішив кудись поїхати, перашкоди, ні грошеві, ні ніякі інші, для нього не існували. Так, очевидно, він примандрував з Київщини до Львова, не зважаючи на обставини воєнного часу, так переїжджав він з США до Канади, з Канади до США, з США до Німеччини, аж доки параліч навіки не прикував його до ліжка. Що ж гонило його по світі, як Марка Проклятого, про це я сьогодні не хочу говорити.

Я був одним з перших галичан, що мали честь познайомитися з поетом. Пригадую добре, як він ввійшов до приміщень Філіялу Українського Видавництва у Львові, де, під проводом д-ра М. Шлем-

кевича, працювали проф. В. Сімович, проф. І. Крип'якевич, Св. Гордінський і багато інших літературних і мовних редакторів, в їх лислі і я. Мені просто дух заперло, коли я побачив Тодося Степановича, високого, стрункого, ще молодого, із прегарним нордійським обличчям, з височенним чолом і тонкими устами, з яких дещо скривленою посмішкою визирало ледве вловне страждання. Він увійшов у кімнату, і ціла його постать ніби виражувала питання: як ви мене приймете? Аж по якійсь хвилині я спостеріг його одяг: відома советська „фуфайка“, така схожа на канадійську парку, тільки вишита погано та ще й з поганенького матеріялу, убога невиразного кольору сорочка з такою ж краваткою. Його відомого „чемойдану“, з ним не було, він десь його вже залишив. Пригадую ще, що його швидко забрав до своєї кімнати д-р Шлемкевич.

З того часу до 1960 р., коли поет востаннє покинув Едмонтон, я знав його близько і багато-багато міг би розказати про нього сьогодні, коли його натружене тіло, отой, за його ж таки висловом, череп'яний дзбан, в якому кипіла морська вода, його дух, уже спочиває по довгій мандрівці. Його життя таки справді не було нічим іншим, тільки постійною мандрівкою, ніби велетенською залізничною станцією, де він тинявся з кута в кут, чекаючи своєї черги.

Небіжчик був людиною незвичайних талантів. Кожної хвилини мого перебування з ним я подивляв його доскональну пам'ять, його бистру спостережливість, його величезне знання української і світової літератур, його вміння цілком оригінально інтерпретувати події і факти з нашої історії, врешті також його практичний життєвий змісл, що навіть при найтяжчих умовах умів тримати при життю його тіло, які скромні вимоги оте тіло не мало б. Проте найбільш подивугідною прикметою небіжчика була його фанатична любов до правди, що межувала з одержимістю. Ось один маленький приклад: Поет пояснював свій чудесний рятуюнок від советської сокири тим, що він, мовляв, вдавав божевілля. Він, очевидно, мусів дати якесь пояснення, бо ж того від нього на кожному кроці вимагали. На мою думку Тодось Степанович не потребував симулювати. Коли його арештовано, на допитах він просто говорив правду, говорив те, що думав про советську владу. Цього, немає сумніву, вистачило, щоб у тій нелюдській системі визнати людину божевільною. Що так, а не інакше було, він сам, правда без свідків, підтвердив у розмові зі мною. Підтверджуючи, він ехидно підсміхався.

Я не певний, чи Тодось Степанович за ціле своє життя мав бодай одного приятеля, жінку чи чоловіка, якому він був би звичайно, по-людському, відданий. Зате я знаю, що я, як і деякі присутні на цій залі, був його близьким знайомим. Ми всі, оті близькі знайомі поста, що, як планети, кружляли довкола нього, раз ближче, раз даліше, знаємо, яка велич була в тому, щоб інколи поговорити з ним, послухати його поезій, які він так журливо читав, ніби читав, ніби співав, яка радість була в тому, щоб зробити для нього якусь дрібницю. Ми ж бо мали щастя бути близько коло відвічного джерела українського духа, яке колись пливло в авторові „Слова про Ігорів

полк", в Іванові Вишенському, в Тарасові Шевченкові чи ще недавно у великому каменяреві галицької землі, Іванові Франкові. Проте ми, люди, що стояли близько коло небіжчика, знаємо теж, що він у відношенні до нас був ніби величезний кактус: з масою колючок, але й з божественним червоним квітом, що горів нам і, я певний, горітиме непогасним вогнем прийдешнім поколінням українського народу.

Вибачаючись за ліричну дигресію, я повертаюся до побуту Тодося Степановича у Львові. Український Львів вітав поета так, як можна було вітати сам символ України, сповнений, убогий, але ніколи не упокорений. Буквально через кілька днів він мав усе нове, черевики, убрання, плащ, сорочки тощо, навіть новий „чемодан". Не треба забувати, що тоді була війна, коли за речі щоденного вжитку треба було платити великі гроші. Пригадую також, що його зараз же записано на харчеві картки, мешкання і т. д., речі в тодішніх умовах зовсім не легкі. Все це було можливим тільки тому, що львівські українці спільними силами взялися до того, щоб бодай в якійсь дрібній частці винагородити поетові за всі ті пекельні знущання, яких аж ніяк не щадила йому совєтська влада. Всюди його захоплювали, частували і приймали, всюди він був першим, найпершим гостем. А він віддячувався так, як поет може, він читав свої твори, які виніс, за його власним висловом, „з-під світу". Ще й досі з того часу дзвенять мені в ушах фрагменти з його „Поета", вкрай трагічні рядки з „Думи про Зінька Самгородського" чи врешті з його збірки „Сучасникам", яку поет саме тоді готував до друку. За цю збірку Осьмачка одержав поважну суму грошей від Українського Видавництва, а У. Ц. К. егислав його на кілька місячний безплатний відпочинок до Моршина.

Характеризуючи коротко побут Тодося Осьмачки на західноукраїнських землях, скажу, що це був тріумфальний привіт поетові, який чудом уцілів із страшного погрому, це земля Івана Франка вітала великого сина українського народу. Я думаю, що не буде перебільшенням, коли скажу, що це був найщасливіший період у житті поета, а водночас період бурхливої творчості. Тоді-то він закінчує свою філософську поему „Поет", тоді й пише свій єдиний соняшний твір, могутню симфонію красі української землі, свою повість „Старший боярин". На конкурсі Українського Видавництва ця повість одержала першу нагороду. Ніколи не забуду резюме проф. В. Сімовича, який на кінцевому засіданні журі сказав про неї, між іншим, таке: „Від часів Гоголя українська природа не найшла величнішого поета, ніж Тодось Осьмачка". Пригадую теж, що всі члени журі погодилися з оцінкою проф. Сімовича.

А тепер коротко про місце Осьмачки в українській літературі. Передусім він входив у літературу в початках 20-их років цього століття, коли там уже були Павло Тичина, Максим Рильський і Володимир Свідзінський і коли туди саме вступали Євген Плужник, Микола Бажан, Григорій Косинка, Микола Куліш, Микола Хвильовий, Юрій Яновський та інші. Проте, на мою думку, тільки два представ-

ники з цієї плеяди великих майстрів слова показували безсумнівні ознаки геніяльності. Ними були Павло Тичина і Тодось Осьмачка. Хоч дуже різні своїм творчим темпераментом і вдачею, вони мають одну спільну рису: обидва вони виростають із преширокої бази української народної поезії, так, як із тієї ж бази майже вісім століть тому виросла творчість автора „Слова про Ігорів полк” чи поверх сто років тому творчість Т. Шевченка. Проте характером вони цілком різняться один від одного. Коли Тичина 30 років тому впав на коліна перед ворогом і навіть перед смертю не мав відваги випростувати хребта, то Осьмачка, затиснувши свої тонкі уста, пішов на муки, перебуваючи в'язниці, нужду і побут в советських божевільнях. Коли Тичина, обсіпаний ласками й орденами, помстився на ворогові тим, що, здається, навмисне вбив свій могутній талант і дав йому тільки зразки жалюгідної графоманії, то Осьмачка, дякуючи ласкавій долі, вирвався з пекла і дав своєму народові величні твори. Це була його помста ворогові, це був його вклад у боротьбу за перемогу.

Критики, що писали про Осьмачку, одним голосом стверджували його незвичайне обдарування. Ще по появі його перших поетичних збірок у 20-их роках великий історик української літератури Сергій Єфремов захоплено привітав його, як нового володаря українського слова. Він, між іншим, не вагався написати про Осьмачку так: „Суворі, дійсно біблійної простоти дух, якась нерозгадана глибіння образів і разом блискуча народна мова та епічний стиль дум з чисто народними способами виражають з поезій Осьмачки.” З того часу, уже по тимчасовому розвалі советської в'язниці, коли поетові вдалося вирватись у Галичину, а потім далі на захід, українські критики не нашли ні часу, ні сили, щоб дати гідну оцінку його творчості, проте вони ствердили, що тут маємо справу не із звичайним, хоч би й великим поетичним талантом, але що в Осьмачці маємо геніяльного поета. Саме це, посередно чи безпосередно, ствердили такі передові наші критики, як Євген Маланюк, Юрій Лавриненко, Юрій Шевельов, Іван Кошелівець, Василь Барка, Ігор Кошечський та інші.

Мені не тільки здається, я абсолютно вірю, що Тодось Осьмачка мав силу так глибоко проникати в людську душу, виносити з її найнижчих сподів предивну музику, якучують тільки діти, прислухатися до найтонших її голосів та, дякуючи нелюдським стражданням, так вигострити свій поетичний зір і слух, що у висліді він міг дати твори, які, якщо не перевищують, то напевне дорівнюють найвищим зльотам слов'янської поезії. Зокрема образність його творів, його порівняння, його поетичний світ — такі багатющі, такі неповторні, що дозволяють вирізнити його, як виїняткову появу у світовій літературі. І тому я глибоко шаную Юрія Шевельова, який не завагався порівняти Осьмаччиного „Поета” до „Божественної комедії” чи до „Фавста”.

Коли почалася еміграція тоді й почалася мандрівка поета по чужому, часто байдужому, деколи ворожому світі, що закінчилася

КАМ'ЯНЕЦЬ — ЗОЛОТИЙ ВІНЕЦЬ

(Спомин з 1919 року)

СЕРЕД БУРІ

Про наказ Великого князя Ніколая Ніколаєвича і наступне примусове виселення в літі 1915 року кілька мільйонових мас людности з Холмщини, Підляшшя та інших західньо-українських і білоруських земель, — написано вже досить багато. Рівнож і я, що був учасником і безпосереднім спостерігачем цього новочасного „ісходу“, міг би багато чого додати. Але це не є темою моєї теперішньої доповіді.

Обмежуся тепер лише зазначенням, що традиційна московська тактика „СПУСТОШЕНОЇ ЗЕМЛІ“ застосовувана ними з повним успіхом у їхніх дотеперішніх оборонних війнах, — не принесла їм сподіваних воєнних користей. Німці мали свої бази харчування й амуніції на території властивій Німеччині і з них усе потрібне довозилося до фронту густою сіткою залізниць. Тож російські виселенці розпорядки принесли лише часові другорядні невідповідності. Як лише, в зимі 1915-1916 років, установився більш-менш фронт, німці сполучили всі важливіші пункти свого фронту залізничними коліями

його смертю 7 вересня. Тільки інколи заходив він до українських сімей у Німеччині, США чи Канаді, а так жив своїм, надміру вже самотнім життям, часто-густо за єдину поживу маючи шматок сухого хліба і несолоджений чай. Його життя, як життя його улюбленого поета, Тараса Шевченка, з яким у нього так багато схожостей, було вкрай трагічним, бо не менш трагічною була доля народу, з якого він вийшов і якому всіма своїми силами старався служити. Як колись Шевченкові, так і Осьмачці, „старший брат“ намагався замкнути уста. Як Осьмачка, так і Шевченко, походили з селянського роду, вони обидва завдяки своїм обдаруванням стали виразниками бажань цілого народу, його трагічними символами. Бо як Шевченко, так і Осьмачка, були мучениками, яким з рук ворога довелося випити до дна гірку чашу страждань. Тому й вони обидва ввійшли в українську історію, як величні символи пригнобленого, але невмірущого народу. Тому й двері української вічності, що 101 рік тому втворилися Тарасові Шевченкові, 7 вересня ц. р. втворилися Тодосеві Осьмачці.

Я ні трохи не сумніваюся, що за десять, двадцять чи стільки там років, коли український народ стане господарем своєї землі, він перевезе у славі великій тлінні останки Тодося Осьмачки на рідну землю та берегтиме їх, як береже могилу Тараса Шевченка. Тоді-то, за висловом самого поета,

Україна й компанійське військо
Поклоняться низько.

Юрій Гаморак

зі сіткою залізниць Німеччини. Що більше, — ту решту місцевої людности, що випадково, не була чомусь виселена росіянами на схід, німці виселили до душі на захід, із широкої прифронтової смуги від Пинська, Стоходу, Луцька, Дубна, — переважно на Підляшшя... Зате нагальне зрушення з місця і хаотичний, не зорганізований як слід, відхід мільйонових мас людности, разом із її добитком, — спричинилися до повного перервання якої будь комунікації на тилах відступаючих російських армій. Пізніше перевезення російськими залізницями мільйонів „біженців” у найдальші кути російської імперії до крайности вичерпало і так обмежені технічні можливості російських залізниць... У часі відходу виселенців вибухла епідемія дизентерії, що її, разом із біженцями, розвезено в різні кути розлогої російської імперії. Обраховано, що лише в тому 1915 році, від цієї епідемії та інших терпінь зв'язаних із виселенням, померло біля п'ятидесяти тисяч українців із загального числа 450-500 тисяч виселенців із Холмської губернії. Рівно ж у наступних 1916-1919 роках перебування виселенців у Росії був серед них дуже високий відсоток смертності наслідком непристосованості українських виселенців до кліматичних умов життя різних далеких районів Росії, зокрема Туркестану і Сибіру.

Завдяки тому, що з Холмської губернії, разом із українськими селянами, вирушила у виселенчу дорогу вся місцева українська інтелігенція, що разом зі своїми односельчанами осіла на нових місцях в Росії, то українські біженські групи дуже скоро дістали організовані форми. При загально-російських допомогних „біженецьких” комітетах всюди зорганізовано спеціальні групи холмщан, що скоро встановили добрий зв'язок поміж собою та з центральними установами Холмської губернії. Установи рівнож були евакуовані до різних міст Росії. Так Губернське Правління, разом із губернатором, було евакуовано до Казані; Епархіальне Управління разом із єпископом Анастасієм*), Холмське Свято-Богородицьке Братство разом із Церковно-Історичним Музеєм, друкарнею і редакцією „Братської Вєсїди” та „Холмської Руси” — до Москви. Холмську Учебну Дирекцію евакуовано до Києва. Рівнож всі середні школи Холмської губернії вивезено і розміщено по містах Лівобережної України і вони всі продовжували функціонувати, аж до приходу на Україну большевицької влади.

Життя виселенців серед мовно і культурно відмінної московської та „інородчеської” людности Східної Росії, незвично сприяло остаточному сформуванню і скрісталізуванню української національної свідомости серед холмщан і підляшан. Рештки колишнього „москвофільства”, зацеплюваного в душах забужних русинів галицькими теоретиками „Трисїдиної Руси” і „возсоединителями”, не витримали skonфронтування з реальністю цілковитої народної відмінности евразійських москалів від русинів-українців...

*) Анастасій митрополит нині очолює організацію Російської Православної ЦЕРКВИ за РУБЕЖАМИ РОСІЇ.

Коли, після „мартовської” революції, Російський Тимчасовий Уряд, під верховодством Олександра Керенського, проголосив визнання незалежності Польщі і встановив „Ліквідаційну Комісію Царства Польського”, то він передав до її компетенції територію та всю людиність Холмської губернії. Таке незаконне самоуправство революційного російського „главковерха” викликало надзвичайне обурення холмичан і підляшан і спонтанне скликання Загальних Зборів усіх холмсько-підляських організацій і комітетів. Вони однодушно прийняли рішення, що людиність Холмської губернії в абсолютній більшості є українська, а не польська, і тому передання її, без її на те згоди, під компетенцію „Ліквідаційної Комісії Царства Польського” є незаконне і контрреволюційне... Подібних постанов і протестів ухвалено було і надіслано було Російському Тимчасовому Урядові літерально тисячі. Одночасно були надіслані до Президії Української Центральної Ради постанови про те, що виселена людиність Холмської губернії визнає себе приналежною до українського народу, домагається влучення Холмської губернії до території України, і, визнаючи над собою урядовий авторитет Генерального Секретаріату України, просить його захисту від польських і московських незаконних посягань.

У днях 25-27 серпня 1917 року ст. ст., в Києві відбувся всенародній З'їзд делегатів від холмсько-підляських біженецьких організацій зі всіх районів Росії. На з'їзді було 276 умандатованих делегатів, що репрезентували біля 350 тисяч організованих українців, біженців з Холмської губернії. З'їзд однодушно прийняв постанову про самовизначення холмсько-підляських русинів, як частини українського народу, і про влучення до складу української держави. До складу Холмського Губернського Виконавчого Комітету та одночасно послами від Холмської губернії було обрано: 1) директора гімназії О. Василенка, 2) Отця Антонія Матеюка*) 3) Т. Олесюка, 4) учителя прогімназії А. Дуду, 5) нар. учителя С. Любарського**), 6) нар. учителя М. Шкетина, 7) професора гімназії К. Р. Дмитріюка і 8) адвоката А. Павлука. Кандидатом на губерніяльного комісара обрано давнього українського діяча на Грубешівщині К. В. Лоського***), а уповноваженим для оборони Холмщини в „Ліквідаційній Комісії Царства Польського” обрано адвоката петербурзького М. Чуриловича. — Як бачимо, Всехолмський Делегатський З'їзд обдарував

*) О. А. Матеюк, протопресвітер Армії УНР, в листопаді 1919 року, хворий на тиф лежав у шпиталі в Жмеринці. Його разом з іншими вояками УНР розстріляли денікінці.

**) Семен Любарський пізніше був послом від холмської української людности до польського сенату з виборів 1922 року.

***) К. В. Лоський, батько крутянського героя історика Ігоря Лоського, був за часів Української Держави директором департаменту М. З. С., потім послом У. Н. Р. у Фінляндії та Скандинавії, на еміграції професором римського права в Українському Університеті в Празі.

своїм довір'ям освітніх і правничих діячів місцевого народно-селянського походження.

Утворення Центральних Органів Управління і Представництва Холмської губернії негайно було узнано дотеперішніми центральними керівництвами так губерніяльними урядами, як і інституціями. Першим зголосив своє підпорядкування начальник Холмської Учебної Дирекції Ф. В. Кораллов. Наступним прислав своє телеграфічне і листове підпорядкування тимчасово керуючий Холмською губернією, член губерньського правління Симонович. У Москві приєдналися до постанов Всехолмського З'їзду Холмське Епархіяльне Управління, з вакантною на той час єпископською катедрою. Рівнож Холмське Свято-Богородицьке Братство прийняло рішення і постановило якнайскоріше перенести своє майно і діяльність із Москви до Києва. Ті холмсько-підляські групи, що через крайню віддасть, чи через перервання залізничного сполучення не змогли взяти участь у З'їзді своїми делегатами, вислали весь час пізніше свої постанови, по змісту майже тотожні з постановами З'їзду, покриті сотнями і тисячами підписів.

Всехолмський З'їзд та вибраний виконавчий комітет і депутати до Центральної Української Ради зустріли з боку інших членів Ради та членів Генерального Секретаріату повне розуміння, приязнь і всемірну підтримку в наших домаганнях і працях. Українське суспільство загалом було вже поінформоване про істоту „Холмської справи” з численних газетних статей і брошур в російській і українській мовах, що з'являлися в роках, коли відбувалася завзята дискусія в Державній Думі над Законопроектом про виділення Холмської губернії з Царства Польського. Особливо цінними своїми фактичними даними були статті й промови депутата Державної Думи Д. Н. Чихачева*) Документальне значення мала й фундаментальна праця проф. Францева: „Карты Русскаго и Православнаго населения Холмской Руси”, що її видало в 1909 році Холмське Свято-Богородицьке Братство. Українські брошури, що інформували про холмську справу з української національної точки зору, були: 1) О. Вілоусенка (Лотоцького) — „Холмська Справа”, 2) М. Грушевського — „За український маслак” і 3) видана Союзом Визволення України в 1915 році у Львові „Холмщина”.

Однак, серед тодішніх молодих українських політиків було ще чимало осіб вихованих під переважаючим впливом пануючих серед тодішньої російської інтелігенції поглядів і ідей. Від росіян ці українці перейняли байдуже, або вороже відношення до холмської справи, як справи дрібної й штучно роздмуханої російськими чорносотенними колами на шкоду міжнародного революційного порозуміння поміж росіянами і поляками. Холмська справа в очах цих людей — це з одної сторони продукт кар'єриництва єпископа Евлогія, а з

*) Д. Н. Чихачев. „К образованию Холмской Губернии. — Доклад Государственной Думе” СПб.

другої сторони вираз традиційного поляконенависництва українців-націоналістів, сепаратистів...

Коли в листопаді 1917 року, після упадку Тимчасового Російського Правительства, Центральна Рада опрацьовувала III Універсал, у якому мало бути проголошене постановня Української Народної Республіки і зазначено її територіальний обсяг, тоді члени ЦУРади від Холмської губернії поставили домагання, щоби в Універсалі, побіч інших українських губерній, була зазначена рівно ж і Холмська губернія... Проти цього негайно же запротестували члени ЦУРади від польської меншости, заявляючи, що Холмська губернія не може бути зазначена в Універсалі, бо вона належить до Польського Королівства недавно проголошеного німцями, та й людність Холмської губернії є не українська, а польська. Поляків підтримали дехто із жидівських депутатів і деякі спантеличені українці — прихильники „єдиного революційного фронту” і „братства народів”... Проти згадки про Холмську губернію в Універсалі був і тодішній Генеральний Секретар Міжнародних Справ О. Я. Шульгин.

Для залагодження спору, що почав набирати на терені УЦРади великої гостроти й розголосу, покликано спеціальну комісію для погодження сторін у складі: Рудницького від поляків, Т. Олесіюка від холмщан, Зільберфарба від жидів, Пісоцького*) від укр. соціал-демократів і Салтана від укр. соціал-революціонерів. Півтораденні завзяті суперечки в комісії не привели до позитивного висліді і остаточно голосування дало два голоси за включення Холмської губернії (Олесіюк і Салтан), два проти — (Рудницький і Пісоцький) і один утримався — (Зільберфарб.) З огляду на такий вислід ми, Члени ЦУРади від Холмської губернії одностайно постановили скласти попереджуючу заяву, що оскільки Центральна Українська Рада ухвалить текст Універсалу без згадки про Холмську губернію, то ми це трактуватимемо, яко зречення з національно-державних прав України на нашу тіснішу батьківщину і віддання людности Холмщини та Підляшшя на ласку і неласку поляків. У такому випадкові зложимо свій урочистий протест і вийдемо із Центральної Української Ради.

Уже перед самим остаточним засіданням Ц. У. Ради, на якому мав бути ухвалений III Універсал, затривожений проф. М. Грушев-

*) А. Пісоцький пізніше перейшов на сторону большевиків і, у двадцятих роках, — був пострахом українських письменників, бо в ролі літературного критика, під псевдонімом Андрія Річицького, займався вишукуванням у літературних творах ворожих советській владі тенденцій та „буржуазно-націоналістичних” ухилів. У часі боротьби з „куркулями” і при насильному заведенні колективізації селянських господарств, — визначився крайньою жорстокістю і безоглядністю. Особливо прославився він валенням печей у хатах опірних селян. По якомусь часі, большевицька влада власне це валення печей поставила Пісоцькому в вину, зробила показовий процес і видала його на замордування пошкодованим ним селянам.

ський покликав мене й о. А. Матеюка до свого кабінету і просив нас поінформувати його про нашу позицію до такого компромісового тексту, де замість перечислення губерній України зазначено, що „ДО ТЕРИТОРІЇ НАРОДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НАЛЕЖАТЬ ЗЕМЛІ ЗАСЕЛЕНІ В БІЛЬШОСТІ УКРАЇНЦЯМИ: КИЇВЩИНА, ПОДІЛЛЯ, ВОЛИНЬ, ЧЕРНІГІВЩИНА, ПОЛТАВЩИНА, ХАРКІВЩИНА, КАТЕРИНОСЛАВЩИНА, ХЕРСОНЩИНА, ТАВРІЯ (без КРИМУ). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки як щодо прилучення частин Холмщини, Курщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів.”.

Ми зразу ж зазначили Грушевському, що цей текст нас зовсім не задовольняє, бо він вносить неясність і заплутаність у зовсім ясну справу. Грушевський на це нам сказав, що і він особисто незадоволений цим текстом, але іншого тексту, що задовольнив би вповні й нас і поляків, ніхто не міг подати в редакційній комісії Президії У. Ц. Ради. Це текст предложений О. Я. Шульгиним і таким він буде поставлений на голосування. Грушевський радив нам з огляду на те, що в III Універсалі таки згадано про Холмщину, не виступати на пленумі з протестом і не виходити з У. Ц. Ради, щоб не вносити дисонансу при ухваленні такого важливого акту, як проголошення Української Народної Республіки. Грушевському ми відповіли, що приймемо під увагу його думки і поради на екстремному засіданні депутатів від Холмської губернії ще перед початком засідання пленума Ц. У. Ради і повідомимо його про рішення. — Ми рішили голосувати за III-й Універсал в цілому і після голосування зложити на пленумі своє застереження проти неясного формулювання, що визначає територію Української Народної Республіки. — Це ми й зробили і викликали цим велике незадоволення генерального Секретаря Міжнародних справ О. Я. Шульгіна. На жаль, наше застереження виявилось вповні оправданим уже в дуже короткому часі. Власне, на підставі цього пункту III Універсалу, німці змусили українські війська під командою генерала Натівца відійти з Криму і не допустили до реалізування плянів обсадження українськими військами Кубані, про яку ані згадки не було у всіх чотирьох Універсалах Ц. У. Ради....

Десь у перших числах місяця грудня ст. ст. 1917 року проф. М. Грушевський звернувся до нас, членів Ц. У. Ради від Холмської губ. із пропозицією виготовити для української делегації на мирові переговори в Бересті меморандум і мапу з зазначенням українсько-польської етнографічної границі на Холмщині й Підляшші. Ми заявили Грушевському, що встановити сучасну етнографічну границю на наших землях, окупованих австро-німецькими військами, не можливо і не доцільно, бо майже вся українська людність наших земель примусово виселена росіянами і проживає нині в розсіянні по всій Росії. Щож до передвоєнних етнографічних стосунків, то вони всесторонне були освітлені в часі думських дебат над законопроектом

про створення Холмської губернії, межі якої встановлено власне виключно на етнографічних підставах. Людність Холмищини й Підляшшя вже не бажає дебатовати з ким будь за її прадідівську землю і недвозначно вже висловила своє домагання про прилучення до України Холмської губернії в цілості. Проф. Грушевський відповів нам, що він розуміє й поділяє наш погляд на справу, однак ми мусимо рахуватися з тим, що в часі переговорів можуть постати якісь обставини, що вимагатимуть виправлень границь Холмської губернії, що є дуже покрученою. Треба, щоби наша делегація була озброєна докладним знанням у цій справі.

Ми подякували проф. Грушевському за його увагу і розуміння нашої справи і прирекли йому виконати потрібні праці якнайкраще і якнайскоріше. Вже за пару днів готовий був наш меморандум, що його опрацювали О. Василенко і А. Павлюк, та мапа, для якої я вжив російські штабівки, з нанесенням на них границь Холмської губернії, а окремою барвою зазначено ще й терени поза Холмською губернією з українською калакутською людністю. Так меморандум, як і мапу дали ми на остаточне проредагування проф. Грушевському і лише тоді в остаточній формі передали ми, оскільки собі пригадую, на руки М. Любинського, що був нам дуже симпатичним. Севрюк видавався нам тоді дещо легковажним і самовпевненим.

У перших днях місяця березня н. ст. 1918 року, на залізничній станції м. Житомира, із потягу, що ним вертався Уряд У. Н. Р. до Києва, вийшов проф. М. Грушевський і побачивши на пероні групу із трьох холмщан: о. А. Матеюка, д-ра В. Дмитріюка і мене, скерувався просто до нас. „Ну, земляки, сказав він. Вітаю Вас із сповненням ваших бажань. Ваші землі, по щойно підписаному договору у Бересті, повністю включено до Української Народньої Республіки. Ми вже призначили на весь простір українських земель тепер зайнятих австро-німецькими військами Краєвим Комісаром Олександром Скорописом-Йолтуховським, помічником йому дотеперішнього Зв'язгельського Комісара п. Донця. Надіємося що п. Скоропис, якого віддавна знаємо ми й якого й німці добре знають, з успіхом переведе там організацію української влади. Зараз же по повероті до Києва займіться добором людей для виконання урядового апарату на ваших землях. Бажаю вам успіху в вашій праці”.

Ми були втішені словами Грушевського і поспішили до нашого Другого Куреня Окремого Запорізького Загону, під командою тодішнього полковника Олександра Загородського. У цій частині о. А. Матеюк і я вирушили в м. Ігнатівку під Києвом у волинський похід, з нею ж і вернулися до Києва.

Д-р Т. Олесюк

Герой шукає слави не тим, що наводить голод і нужду на чужинців, але тим, що сам терпить

їх задля своєї батьківщини; не шпирючи смерть, але безстрашно дивлячись їй у вічі.

Вовнярґ (1715-1741)

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ

ДО СТОРІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПЕРШОГО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (1863 — 1963)

Від редакції. Містимо цей нарис про життя і творчу працю світової слави вченого, 1-го Президента Української Академії Наук у Києві, в 100-ліття його народження — В першій частині авторка дає канву життя і характеристику Вернадського як вченого. Друга частина нарису, яка буде поміщена в наступному числі нашого журналу, присвячена зв'язкам Вернадського з Україною, поза межами якої він народився, виростав і провів майже все своє життя, але з якою зв'язувала його і кров, і родинна традиція, і звичка батьків проводити час ферій здебільшого на Україні, а потім приятелювання з українськими науковцями і листування з ними.

Володимир Іванович Вернадський, геохімік і мінералог, своєю науковою творчістю кардинально вплинув на шляхи розвитку кількох галузей науки в усьому світі в першій половині XX століття. Це був великий синтетик і творець нових ідей, піонер у наукових дослідках, філософ, учитель і організатор науки. Науковий шлях Вернадського ішов у річищі світової науки, на хвилях новітніх ідей, у тісній співпраці з провідними ученими світу. Українець, він був одним з найвидатніших учених у Російській Імперії і в Союзі Радянських Союзів, членом Академії Наук Російської, а пізніше ССР, Французької і Чехо-Словацької. В 1918 році він спрямував свої організаційні здібності на створення Української Академії Наук у Києві і став її першим президентом.

Походження В. І. Вернадського і канва життя

Рід Вернадських належав до Чернігівського дворянства.¹⁾ Прадід В. І. Вернадського був виходцем з Запоріжжя, а дядько (по матері) — Гулак — активним членом Кирило-Методіївського Братства.²⁾ Батько — І. В. Вернадський народився в Києві, був відомим ученим-економістом, професором Київського, а пізніше Петербурського університетів. Мати — уроджена Константинович.

В. І. Вернадський народився 12 березня 1863 року в Петербурзі. Почав учитися в Харкові, де в роках 1868-1876 працював батько, а закінчив класичну гімназію в Петербурзі. 1885 року закінчив Петербурський Університет. В 1885-88 працював у кабінеті мінералогії Петербурського Університету і готувався до магістерського іспиту, який склав. В 1888-90 роках був у науковому відрядженні закордоном. Від 1890 року був приват-доцентом на кафедрі мінералогії і кристалографії Московського Університету, а від 1898 року — там-же про-

¹⁾ Лист Г. В. Вернадського, сина В. І. Вернадського до В. В. Міяковського від 19. VI, 1952; зберігається в Музеї-Архіві УВАН у США.

²⁾ І. Сергієнко, В. І. Вернадський — науковець світової слави, „Радянська Україна“, 6 січня 1955; цитую з скороченого передруку в журналі „Смолоскип“, ч. 3 (51), 1955.

фесором мінералогії. В 1906 році був обраний на академіка Російської Академії Наук. В 1911 році покинув Московський Університет на знак протесту проти реакційної політики міністра освіти Кассо. В 1912 році переїхав до Петербургу, де сразу-ж організував для своїх експериментів хемічну лабораторію. Дальша його діяльність була пов'язана з Академією Наук, де він створив ряд інститутів та комісій, притягаючи до праці багатьох учених. Від 1914 року В. І. Вернадський був директором Геологічного і Мінералогічного Музею Академії Наук, а в 1915 році почала працювати, створена з ініціативи Вернадського і очолена ним Комісія для вивчення природних продуктивних сил Росії. Праці Вернадського цього періоду поклали початок новим галузям науки — геохемії, біохемії і радіогеології.

До Револуції В. І. Вернадський був відомий в Росії також як громадський діяч.³⁾ В 1906-11 роках він був членом Державної Ради від Академії Наук і університетів. Був земським діячем у Тамбовській губернії, де був масток його батька, успадкований від першої жінки (В. І. Вернадський народився від другої жінки). Відома праця Вернадського під час голоду 1891-92 років, участь у земських з'їздах 1904 і 1905 років.

В роках 1917-1919 В. І. Вернадський жив на Україні. В 1918 році був обраний на Президента Української Академії Наук, перед тим очолював комісію, що виробила її статут.⁴⁾ В кінці 1919 року виїхав з Києва. В 1920-21 р. був професором Таврійського Університету (Симферополь).

В 1921 році приїхав до Петрограду. В 1922 році з його ініціативи при Академії був організований Державний Радієвий Інститут. В 1923-26 роках перебував закордоном, формально у науковому відрядженні. Викладав геохімію у Сорбоні (Париж) і в Карловому Університеті (Прага), проводив експерименти в Радієвому Інституті М. Кюрі-Склодовської в Парижі.

В 1926 році В. І. Вернадський прибув до Ленінграду. В тому ж році організував при Академії Комісію з історії знань і був її головою до 1930 року. У 1927 році, з його ініціативи, постав Відділ живої речовини, перетворений в 1929 році на Біохемічну Лабораторію, якої В. І. Вернадський був директором.⁵⁾ В 1927-29 році знову був у науковому відрядженні закордоном.

В 1943 році дістав сталінську премію за „багаторічні видатні праці в галузі науки й техніки”.

Помер 6 січня 1945 року.

Вернадський як учений

Вернадський був учений з ласки Божої. В його писаннях, листах і промовах раз-у-раз відкривається безмежне захоплення наукою, глибинне життя в науці, і ставлення до науки.

³⁾ „В. И. Вернадский” в енциклопедії Брокгауза і Ефрона.

⁴⁾ Нагадаємо, що всі советські джерела одноставно подають, що В. І. Вернадський став Президентом Української Академії Наук у 1919 році, коли вона начебто була створена після перемоги советської влади. Статті про Вернадського в західних виданнях дають дату — 1918.

⁵⁾ В 1947 році на її базі був організований Інститут геохімії і аналітичної хемії імені акад. В. І. Вернадського.

Як Вернадський сприймав науку у студентські роки ілюструє його згадка про Менделєєва:⁶⁾

„Блискучі лекції Д. І. Менделєєва у Петербурзькому Університеті липаються незабутніми для небагатьох ще живих слухачів. В лекціях він ще більше, ніж у книзі, підкреслював значення природних процесів — земних і космічних. Хімічний елемент був у них не абстрактним, виділеним з космосу об'єктом, а виглядав одягненим тілом і кров'ю, складовою невід'ємною частиною цілого — планети в космосі. Я мав щастя слухати його курс в 1881-1882 роках у завжди переповнений 7-й аудиторії університету. Скільки в цей час народжувалось думок і висновків, що часто йшли зовсім не туди, куди вела нас логічна думка лектора, який діяв на нас усією своєю особистістю та кольористою постаттю.”

Також великий вплив мав на Вернадського професор В. В. Докучаєв, творець генетичного напрямку у ґрунтознавстві, який розглядав ґрунт як „природне тіло” і перший усталив зональність ґрунтів у зв'язку з кліматичними умовами. Після закінчення університету, Вернадський разом з Докучаєвим досліджував ґрунти на Україні і надрукував дві розвідки (1889 і 1892).

Листи до дружини, писані 25-річним ученим, яскраво відбивають його наукові інтереси і характерні риси наукової творчості — прагнення до глибоких узагальнень і наукової синтези. Подамо два уривки з листів.⁷⁾

13 червня 1888, Мюнхен.

...Я почуваю, що у мене з'являються руки, а разом з тим дедалі дужче працює думка. Взагалі дивні речі відбуваються у моїй голові: вона якось багато фантазує і так повна безперервною працею, як давно не була. Хвилини, коли ти обмірковуєш ті чи інші питання, коли, з'єднуючи уже нині відоме, намагаєшся зв'язати ці дані, знайти спосіб просякнути далі і глибше у будову матерії, такі хвилини переживаєш як якийсь особливий стан, це справжній екстаз.”

1 серпня 1888.

„Збирати факти, як їх збирають тепер, без усвідомлення навіть і до чого, перспектива зовсім не цікава. Проте завдання, яке колись тут розв'яже людський розум надзвичайно цікаве. Мінерали — це рештки тих хімічних реакцій, що відбувались у різних пунктах земної кулі; ці реакції йдуть згідно з законами, нам невідомими, але які, як ми можемо думати, є в тісному зв'язку з загальними змінами, що їх зазнає земля як зірка...”

В статті, написаній 1943 року, Вернадський згадує, як в роки Революції 1917-1921 він прийшов до своєї концепції „живої матерії”, що тепер увійшла в світову науку. Читаючи нижченаведені рядки згадаємо навколишні революційні бурі, переїзди за умов війни з місця на місце, велику організаційну працю Вернадського у Києві

⁶⁾ В. И. Вернадский, „Очерки геохимии”, (1924). „Избранные сочинения”, т. I, Москва, 1954.

⁷⁾ А. Д. Шаховская, „Из переписки В. И. Вернадского”, „Природа”, ч. 9, 1948. Авторка пише, що дружина Вернадського — Наталя Єгоровна, уроджена Старицька (1860-1943) була його найближчим другом і вірною помічницею, з якою він прожив за власним виразом „душа в душу і думка в думку”.

над створенням Української Академії Наук.⁶⁾ Він пише: „...В ті роки, де б я не жив, мої думки були спрямовані на геохімічні і біохімічні прояви у навколишній природі, біосфері. Спостерігаючи їх, я в той же час інтенсивно і систематично спрямовував на ту ж тему і моє читання, і моє мислення. Висновки, до яких я поступово приходив, я викладав у лекціях і доповідях, читаних в усіх містах, де мені доводилось жити — в Ялті, Полтаві, Києві, Симферополі, Новоросійську, Ростові і т. д. Крім того, майже в кожному місті, де я жив, я намагався читати все, що я міг знайти що стосувалося моєї теми у найширшому розумінні. Я відсував якомога далі всі філософські натягнення і намагався базуватися тільки на міцно усталених наукових та емпіричних фактах і узагальненнях, зрідка дозволяючи собі прийняти робочу наукову гіпотезу. Замість поняття „життя“, я запровадив поняття „живої матерії“, яке тепер начебто уже міцно прийнято наукою. „Жива матерія“ — є сума живих організмів. Це є наукове емпіричне узагальнення емпірично незаперечних усім відомих фактів які можна легко і точно спостерігати. Поняття „життя“ завжди виходить поза межі поняття „жива матерія“ і належить до зацікавлень філософії, фольклору, релігії і мистецтва. Все це є поза межами поняття „живої матерії“.

Працездатність і продуктивність праці Вернадського здаються неймовірними. Його наукові праці міряються тисячами сторінок. Він не тільки висунув нові ідеї, що ставали основою нових напрямків у науці, але й висував наукові проблеми великого практичного значення як розшуки родовищ урану й радія. Він був видатним організатором наукової праці.

Вернадський — засновник нової школи в мінералогії

В XIX віці мінералогія в усіх країнах світу була описовою наукою. Товстезлезні підручники і багатотомні монографії давали масу фактів, детальних описів кристалічних форм мінералів та їх фізичних і хімічних властивостей.

Вернадському було 27 років, коли він 1890 року дістав посаду приват-доцента на кафедрі мінералогії і кристаллографії Московського Університету. Він щойно повернувся з закордонного відрядження, де у лабораторіях найвидатніших європейських мінералогів опанував новітні методи.

З перших днів своєї педагогічної і наукової праці Вернадський почав революцію у мінералогії, запроваджуючи цілком новий, ним створений, напрямок. Він розглядав мінерали, як речовини, що є в постійному розвитку, як продукти реакцій в земній корі. У вступі до лекцій, читаних 1892-93 року, Вернадський відзначив, що:⁷⁾ „Мінералогія є наукою, що вивчає хімічні реакції, які відбуваються на земній кулі... Її завдання — з'ясувати чому на землі відбуваються ті, а не інші хімічні реакції, чому в ній утворюються лише деякі певні сполуки. Вона є начебто хімією земної кулі і її завдання —

⁶⁾ Переклад з англійського тексту. „The Biosphere and the Noosphere“, American Scientist, 1945, Vol. 33, № 1, p. 6.

⁷⁾ В. И. Вернадский, „Лекции по кристаллографии и минералогии в 1892-93 г.“, Москва, 1894. Цитую з праці: О. М. Шубникова, В. И. Вернадский как минеролог и его школа“, „Очерки по истории геологических знаний“, 3, АН. СССР, Москва, 1955, ст. 136.

дати картину і закони явищ, що відбуваються у величезній хемічній лабораторії, що її становить наша земна куля".

Отже, Вернадський приніс новий підхід до мінералогії — він розвив її генетичний напрямок, що увійшов у світову науку як створений „Московською школою мінералогії", тобто Вернадським.

Стаття Вернадського 1892 року про генезу мінералів¹⁰⁾ уже власне є початком геохемії — науки про окремі елементи в земній корі. Уже в цій статті Вернадський розглядає окремі елементи — наприклад, фосфор і його мандри — міграцію по зонах земної кори. Фосфор зустрічається у магматичних породах у вигляді мінерала апатита. На земній поверхні він розкладається під впливом атмосферних агентів і з ґрунту переходить у рослини. Пройшовши через рослини й тварини, після їх смерті і гниття, фосфор переходить у мінерали фосфорити, які з віками дають той же апатит. В цій статті, що її написав 29-ти річний учений, він стверджує: „Систематичної науки про генезу мінералів нема". Тоді ж він почав цю науку творити і створив у світовому масштабі.

Наслідки дослідчої праці Вернадського в галузі мінералогії були опубліковані на тисячах сторінок його книжок і статей російською і західньо-європейськими мовами, широко цитованих провідними ученими світу. За двадцять з лишком років праці в Московському Університеті (1890-1911) Вернадський розбудував одну з найкращих у світі мінералогічних лабораторій з наймодернішим устаткуванням і виховав цілу плеяду мінералогів і геохіміків, включно з ученим світової слави А. Ферсманом.

Створення В. І. Вернадським мінералогії, як хемії земної кори, з наголосом не на форму мінерала, а на хемізм процесу і детальне вивчення процесів мінералотворення дало ґрунт для розвитку геохемії і створення нових наук — біохемії і радіології, що відкрили нові закони природи і розсунули рамці пізнання природи.

Вернадський — клясик геохемії

У вступі до своєї клясичної праці „Нариси геохемії", Вернадський пише,¹¹⁾ що геохемія науково вивчає хемічні елементи, тобто атоми земної кори і, поскільки можливо, всієї планети. Геохемія вивчає їх історію, їх розподіл і рух у просторі — часі, їх генетичні співвідношення на нашій планеті. Вона різко відрізняється від мінералогії, яка в тому ж просторі і на тому ж відтинку історії Землі вивчає лише історію сполук атомів — молекул і кристалів. На цьому терені, суворо обмеженому землею планетою, геохемія відкриває ті ж явища і закони, існування яких ми досі тільки могли передбачувати на безмежних теренах небесних просторів. Тепер для нас ясно, — пише Вернадський, — що хемічні елементи не розподілені хаотично у згустках матерії у цих просторах — у туманностях, зірках, планетах, атомових хмарах, космічному пилі. Розподіл елементів залежить від будови їх атомів.

Хоч Вернадського і західні, і совєтські джерела звуть „основни-

¹⁰⁾ В. И. Вернадский, Генезис минералов, энциклопедия Брокгауза и Ефрона, 1892.

¹¹⁾ В. И. Вернадский, Очерки геохимии, „Избранные сочинения", I, 1954.

ком геохемії”, він сам скромніший. У тих-же „Нарисах геохемії” він починає історію геохемії з XVIII віку, коли з’явилося поняття хемічного елементу і геніяльний Лявуазьє уже писав про історію елементів-газів у земній корі і про історію води.

У XIX віці були зібрані величезні емпіричні матеріали з геології і хемії, пізніше Олександр Гумбольдт уже порушив питання впливу життя на середовище. Шайнбайн у 1842 році запровадив поняття „геохемія”, як геологічної науки, що повинна брати до уваги хемічну природу мас, які будують земну кулю. Спектральна аналіза дала матеріали до хемії космосу. На переломі XIX-XX століття американець Ф. Кларк зібрав велетенський класичний матеріал про склад гірських порід на просторах земної корі і в назві своєї книжки „Дані геохемії” пригадав призабуте слово „геохемія”.¹²⁾

У „Нарисах геохемії” Вернадський пише: „Уява про геохемію, як про науку про історію земних атомів виникла на тлі нової атомістики, нової хемії і фізики у тісному зв’язку з тою уявою про мінералогію, яка розвилась у Московському Університеті в 1890-1911 роках. Наука, що її охрестив Кларк, тут знайшла вдячний ґрунт”. Так визначив свою роллю в геохемії Вернадський.

У 1912 році професор А. Ферсман, учень Вернадського, читав в Московському Університеті перший в історії курс геохемії. У 1918-19 Вернадський читав геохемію в Київському Університеті, а в 1924 — у Сорбоні. Далі геохемія увійшла в програми геологічних факультетів усіх університетів.

Починаючи з 1920-х років советський уряд відпускав величезні кошти на розвиток геохемії, створено цілу мережу дослідчих інститутів. Методи геохемії набули величезного значення для розшуків корисних копалин.

У геохемії Вернадський створив кілька зовсім нових понять, наприклад, поняття про „розсіяння хемічних елементів” і про „розсіяні хемічні елементи”. Відомо, що деякі елементи (наприклад, кисень, кремній, залізо) зустрічаються на землі і в космосі і зконцентровані, і розсіяні; інші елементи завжди розсіяні — тобто знаходяться в мікроскопічних кількостях у інших сполуках, наприклад, так звані рідкі землі.

Вернадський писав:¹³⁾ „У кожній краплині і порошинці матерії на земній поверхні — в міру витончення наших досліджень — ми відкриваємо дедалі нові елементи. Постає враження мікроскопічного характеру їх розсіяння. У піщинці або краплині, як у мікрокосмосі, відбивається загальний склад космосу”.

Вернадський на полі радіогеології

Починаючи від 1908 році, коли в Лондоні Вернадський вперше почув доповідь Жоліо на тему радіоактивності і будови атома, він невпинно працював у галузі радіогеології, що вивчає радіоактивні

¹²⁾ У виданні цієї книжки 1920 року, Кларк неодноразово цитує Вернадського.

¹³⁾ В. И. Вернадский, „Парагенезис химических элементов в земной коре”, в кн. „Дневник XII. с'езда русских естествоиспытателей и врачей (1909-1910)”, Москва, 1910; перекладаю з вищезгаданої статті О. М. Шубниковой.

мінерали і їх поширення у земній корі. Він перший пов'язав будову атомів хемічних елементів з законами їх розподілу у земній корі і космосі, з їх історією.

Знаменні виступи Вернадського 1909-11 років, коли він намагався дістати кошти від царського уряду на розвиток вивчення радіоактивних мінералів. Вернадський говорить про переворот у науковому світогляді після відкриття радіоактивності і каже, що тепер, саме в розпалі вивчення радіоактивності, в мінералогії ще треба робити підготовчу працю.¹⁴⁾ Він каже: „Володіння великими запасами радія дасть його володарям силу і владу, перед якими може збліднути могутність золота.... Тепер, коли людство вступає в новий вік космічної атомової енергії, ми, а не інші, повинні тепер з'ясувати, що ховають у цьому відношенні надрі нашої батьківщини.”

Російська Академія Наук почала досліджувати родовища радіоактивних мінералів у 1909 році. В 1909-1910 р. К. Ненадкевич (учень Вернадського) був командирований до Фергани (Середня Азія), тоді ж одержано на досліди 1000 карбованців. В 1911 році асигновано 10,000 карбованців, на які улаштовано лабораторію. Вернадський пише:¹⁵⁾ „В тісному зв'язку із зміною наукового світогляду повинно йти і практичне застосування в житті нових наукових понять, нових здобутих речовин, нових відкритих явищ. Справді, теоретично ми усвідомлюємо неминучість велетенської зміни умов людського існування, якщо людина опанує радіоактивні явища, хоча б у тій мірі, якою вона опанувала електрику”. Далі Вернадський згадує історію відкриття електрики, коли шумування думки серед учених нагадувало сучасне шумування, збуджене відкриттям радіоактивності. Він доводить необхідність підтримки державою дослідів у галузі радіоактивних мінералів і дає огляд стану знань про радіоактивні руди в Росії, згадуючи про відомі радіоактивні руди поза її кордонами.

Відомо, що совєтський уряд відпускав і відпускає величезні кошти на досліджування радіоактивних руд. Ми вже згадували, що в 1922 році з ініціатиби Вернадського був створений Радієвий Інститут.

Вернадський досліджував роль радіоактивних елементів у еволюції земної кори. Він заперечував теорію Канта-Ляпласа (відомо, що за цією теорією земля колись була вогнистою кулею), а всю енергію земної кулі відносив за рахунок енергії радіоактивного розпаду. Вогнища плинної магми під твердими породами утворюються за рахунок радіоактивного розпаду.

Вернадський відіграв велику роль у розвитку дослідження абсолютного віку гірських порід радіоактивними методами. На 17-му Міжнародньому Геологічному З'їзді в Москві в 1937 році він виступив з пропозицією створити Міжнародню комісію для обчислення абсолютного віку гірських порід радіоактивними методами і був обраний її віце-президентом.

¹⁴⁾ В. И. Вернадский, Задачи дня в области радия, 1910. Перевидаю, „Избранные сочинения”, т. I, Москва, 1954.

¹⁵⁾ В. И. Вернадский, „О необходимости исследования радиоактивных минералов Российской Империи”, I. изд. 1910, 2 — 1911, 3 — 1916. Перевидаю в „Избранные сочинения”, т. I, Москва, 1954.

Вернадський — основник науки біохемії

Починаючи від 1917 року, Вернадський найбільше працював в галузі біогеохемії — науки, яку він створив і окрестив і яка розвилась у Советському Союзі. Вище я навела уривок з статті Вернадського, де він описує — як прийшов до створення поняття „жива матерія”.

Біогеохемія вивчає хемічний склад і поширення живих організмів і з'ясовує роллю тварин, рослин і мікроорганізмів у переміщенні, концентрації і розсіянні хемічних елементів у земній корі. Вернадський звернув увагу на існування організмів, що концентрують певні елементи, як залізо, кремній, кальцій, ванадій та інші і на велетенську роллю мікроорганізмів у звітруванні гірських порід.

Вернадський каже:¹⁶⁾ „Біогеохемія в атомовому аспекті науково охоплює студіювання життя у будові нашої планети... Біогеохемія — нова велика галузь геохемії, що вивчає вплив життя на геохемічні процеси, у новий спосіб зв'язує науки про життя з геологією і з науками про атоми.”

„Біогеохемією, так само як і геохемією можна розвивати в трьох аспектах: 1) біологічний — її значення для пізнання життя; 2) геологічний — пізнання середовища для життя, тобто насамперед біосфери; 3) практичне значення.”

Вернадський створив поняття „біохемічної енергії”. Це — вільна енергія, що її виявляє жива матерія в біосфері, вона зв'язана з рухом атомів і виявляється в русі живої матерії. Біогеохемічна енергія різко відрізняє живу матерію від „косної”, або інертної, неживої. Джерело її — енергія сонячного проміння і енергія хемічних елементів, що будують тіло живої матерії. Можлива і участь радіоактивної енергії.

Біогеохемія набула великого практичного значення для ґрунтознавства, агрохемії, біохемії, фізіології рослин, агрономії, а також для розшуків корисних копалин біогеохемічними методами. Родовища певних мінералів можна знайти, бо вони оточені так званими „авреоллями розсіяння” у ґрунтах, воді й рослинах тих елементів, що їх складають. Роблячи аналізи трави й листя дерев, можна знайти в надрах землі шукані елементи.

¹⁶⁾ В. Вернадський, „Проблемы биогеохимии”, Москва, 1934.

Любов Дражевська

(В наступному числі: Зв'язки В. Вернадського з Україною)

Від В-ва ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА!

Англomовна Енциклопедія Українознавства (АЕУ) це відповідно передрагована перша загальна частина ЕУ приготована Науковим Товариством ім Шевченка під головною редакцією проф. д-ра Володимира КУБІЙОВИЧА.

В цьому році запланована поява тільки першого тому, приблизно 1200 ст. друку на люксовому папері, численні ілюстрації та мапи. ЦІНА першого тому в передпродажу дол 30, — а після появи книги з друку виносиме дол. 37,50 (тридцятьсім і пів).

Гроші в дол. згл. рівновартість в іншій валюті можна слати до НТШ — Сарсель, або до В-тва МЖ-Мюнхен або до представників В-тва Енциклопедії Українознавства.

В ЗДА гроші можна вислати на адресу:

М. Shlemkevych 916 Monroe Ave. Elizabeth. N. J.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ЕКСПЕРИМЕНТАЛІЗМ У ШКОЛІ І В ЖИТТІ

(Див. чч. 117-118, ст. 38-40)

Найважливішими педагогічними творами Джана Дьюї є: „Моє педагогічне „віруку” (1897), „Школа і суспільність” (1900), „Шкільна програма і дитина” (1922), „Демократія і виховання” (1916), „Досвід і виховання” (1939).

Сестра Осипа Марія Раби (Raby), S. S. J., тепер професор виховання і навчання в „Назаретському Каледжі” в Рачестер, Н. Й. написала добре обдуману студію п. з. „Критична студія новітнього шкільництва”, яку видав „Католицький Університет Америки” у Вашингтоні, р. 1932. Сестра Раби з симпатією віднеслася до виховного проєкту Дьюї, відзначаючи вартість цього виховання передовсім в його згоді з натурою дитини (112), вірно підкреслюючи, що що перша новітня спроба розуміти дитину вийшла від Ж. Руссо („Еміль”) Сестра Раби не занедбала застереження, що „християнське виховання завжди проходить в атмосфері надприродного чинника”.

В студії „Джан Дьюї і прогресивне виховання”, поміщений в Фордемськй збірник (1960) проф. Раби робить заваги вже вповні досвідченої вчительки. Вона не погоджується з тим, що в школі Дьюї діти доходять тільки до гіпотези, а не до правди. Діти потребують керівних правд для свого життя. Сестра Раби тієї думки, що треба взяти до уваги предмети, а не так активності дітей, і що діти посуваються ступнево в знанні, а не в ускладнених діях. І тут поправляє свою думку з попередньої студії щодо дітей, а саме пишучи: „Діти і учителі не створені по гіпотезі Дьюї” (Ст. 108). Здогадуємося, що авторка має на думці вимогу Дьюї, щоб учитель сам складав програму і оригінально її реалізував, що можливе тільки малій кількості учителів при невеликій кількості учнів і при меншій кількості годин, ніж це звичайно має місце. Проф. Раби уважає, що „навчання за допомогою ставлення проблем, експериментальна метода прийшла до школи від Дьюї” і в цьому небияка заслуга, як також „викликана ним суспільна атмосфера школи” (Ст. 109).

Колишній молодий колега Дьюї, проф. Геролд Раг (1960) називає Дьюї головною інтелектуальною силою нашої доби у вихованні молоді. Раг думає, що Дьюї неслухно не взяв до уваги найраніших років молоді (перші чотири роки), а далі не узглядив також не-свідомого складника людини, в чому (твори З. Фрейда, Адлера, Юнга і П. Жане) могли йому не одно вяснити.

Проф. Джан С. Брубачер (1960) пригадує, що Дьюї поза фізичною активністю визнавав також інтелектуальну активність. Для нього навчання через досвід, як того вимагав і Дьюї, єдино слухне. Брубачер ще й думки, що треба в школі ставити більш конкретні цілі, ніж це робив Дьюї. Брубачер уважає Дьюї релігійною людиною, хоч і в неконвенціональному значенні цього слова. Дьюї всім радив прямувати до єдності. Дьюї був за те, щоб дискусія, застанова над фактами вирішували справи, а не почування і насильство: щоб розум був керівним у житті.

Ми б завважили, що Дьюї старався в школі про найвищі осяги і тому вимоги школи були для більшости заважкі. Крім цього Дьюї був визначною людиною і таким учителем, і мав до помічі передіше названих визначних учених. Отже це була не звичайна школа. Звідси могли йти правила до подібних шкіл, а не до звичайних. Напри-

клад під кінець у школі було 140 учнів і 23 учителів і 10 асистентів. Така школа заохотлива для держави, а і не багато приватних інституцій може собі на неї дозволити. Це однак не перешкодило деяким ідеям Дьюї увійти в основи шкільництва як Америки так і кращих шкіл світу. Дьюї був сповнений бажанням допомогти в освіті біднішим суспільним верствам а на ділі дав теорію, що стала помітною в освіті багатших, бо вони можуть собі дозволити на таку школу.

В цього філософа натрапляємо ще на інший парадокс, а саме в ділянці мистецтва, що ним він займався в останній третині життя. Він мав унем, пізніше лікаря д-ра Барнеса, що йдучи за філософічною теорією Джана Дьюї, створив свою теорію мистецтва, передусім оригінальну інтерпретацію малюнків. Він вияснив її в творі „Мистецтво в малюнках”. Ця теорія вимагає формальних досконалостей. Зміст не є істотний в них. Дьюї написав твір „Мистецтво і досвід” (1934), де посилається на теорію Барнеса. Вони оба дали цінну інтерпретацію малюнків, але знову для вибраних. (Треба мати добру освіту малярську, щоб користуватися цією інтерпретацією. Д-р. Барнес, син бідних батьків із Філадельфії, побороюючи матеріальні труднощі, скінчив медицину, але пізніше добувши патент на одне лікарство, доробився майна. За добути гроші закупив кращі твори французьких малярів, таких як Ренуар, Сезан, Матіс, Курбе, Моне, Мане і інш. і оснував на межі Філадельфії (Меріон) одну з визначних галерій образів новітнього мистецтва. Ось якими дивними дорогами йде людський дух.

В другій половині життя Дьюї присвятив увагу передусім філософії, в цьому психології, етиці і естетиці. Пірса вважають ініціатором, В. Джеймса основником, а Джана Дьюї тим, що найбільше розвинув філософічну теорію прагматизму.⁵⁾ Дьюї назвав цю теорію для себе експерименталізмом, або ще частіше інструменталізмом, вказуючи, що думка є засобом в життєвій боротьбі. З його філософічних творів найважливіші: „Як думаємо?” (1910), „Перебудова в філософії” (1920), „Людська натура і поведінка” (1922), „Досвід і природа” (1925), „Пошукування певності” (1929), „Логіка” (1938), і багато статей з ділянки етики. Поза цим ще треба назвати твори: „Спільна віра” (1934), і „Лібералізм і суспільна дія” (1935). Проф. Данегю (ст. 139 згаданого збірника) твердить, що Дьюї не був марксистом, він був тільки за народоправством і контролею промислу. Відома була прихильність Дьюї до всіх, що шукали порятунку в Америці, до емігрантів. Майже шістьдесят років прожив у Чикаго (10) і в Нью-Йорку (50) і надивився на змінну долю людей, а то й міг спостерегти жорстоку несправедливість докрити себе. По змозі помагав потребуючим і тому слушно писав о. Джеймс О. Гара в дисертації „Межі педагогічної теорії Джана Дьюї” (Вашингтон 1929): „Хто такий, що не повірить в його (Дьюї) праві зусилля, щоб дати сильні основи моралі і думання? Ті, що різняться в поглядах з ним, мусять засвідчити відвертість і шляхетність його змагань” (Ст. 105) — Проф. Влюїт пише в згаданому фордемському збірнику про „Демократію як релігію”, що „американська історія знає тільки кількох таких релігійних людей як Джан Дьюї” (Ст. 37). — Проф. Джеймс Калікс пише в цьому самому збірнику, що Дьюї є важливішим філософом 20-го століття

⁵⁾ Для нього та теорія добра, що придатна для дії, мовляв, по овочах пізнати дерево. В. В.

НОВА ЖДАНОВЩИНА

Молоді не піддаються

„Фаланга молодих” (так назвав їх Максим Рильський) витримала рік терору і не зламалась. „Не обійшлося і без деякого нездорового шуму” навколо появи молоді літературної фаланги, стверджує Максим Тадейович, і додає „Тут уже радити нічого”. Але радити треба з того, що молоді не піддалися. Не піддалися теророві нової ждановщини. І смію сказати, що це найважливіша подія в українському житті 1962-го року. Хто не знає сучасного становища на культурному фронті в СРСР, не може оцінити величчї цієї події.

Всюди повіяло новим вітром — від Балтики до Казахстану, в Києві і в Москві, ті самі думки, тенденції та вимоги, той самий спротив проти мертвяцького соцреалізму. Про що властиво йдеться, докладніше довідуємося з виступу В. Касіяна в „Ізвестіях” (20. 1. 63) та з великої промови нового „Жданова” (Л. Ільчова) на зустрічі з діячами мистецтва.

Касіян критикує мистців старшої генерації за те, що не виховують молодих у дусі прив’язання до соцреалізму. І наслідком цього

і що ідеї його мають тривку якість, що уможливають їм пережити хвилі інтелектуальної моди, з якими були поєднані”.

Це щось нове, бо католики ставили Джана Дьюї в ряд таких філософів, як Кант, Гегель і Б. Кроче, що їх не треба дозволяти читачеві. Канта називали сучасники нищівником і таку назву дехто хотів прикріпити Джанові Дьюї. Мабуть по смерті Дьюї хвиля недоцінювання його в Америці відвернулася.

В „Большой советской энциклопедии”, т. 15, ст. 343 з р. 1952 читаємо так: „Джан Дьюї реакційний буржуазний філософ, соціолог і суб’єктивний ідеаліст. Ідеологічно Дьюї обслуговував агресивний американський імперіалізм”... „Релігія, заявляє Дьюї, є в гармонії з безспірними переконаннями людей”... „В інтересах агресивної політики правительства ЗДА Дьюї всіма силами поборює принцип національної незалежності”... „Дьюї філософ війни і фашизму; він ідеолог американського імперіалізму, запеклий ворог СРСР, країв народної демократії і революційної теорії марксизму-ленінізму”.

Насправді ж Дьюї не мав нічого спільного ані з фашизмом, ані з агресією.

Читачеві може бути цікаво, що в одній статті з 20 червня 1918 р. („Суспільні можливості війни” в „Індепендент” є згадка про Україну.) Ось те місце: „Але коли б прийшло до повної незалежності нової Чехії, Польщі, України, Палестини, Єгипту і Індії, то це не матиме впливу на дійсну контролю світу меншим числом політичних одиниць”. З усіх тут вичислених країв найкоротше волею втішалась Україна...

Ми не є за тим, щоб уважати Джана Дьюї непомильною людиною і без промахів. Таких людей нема. Але для нас певне, що Дьюї великий філософ і його думки це цінність. Після його смерті навіть консервативна преса писала, що Америка втратила володаря в розумінні Платона. Мабуть доведеться довго чекати на нового Дьюї в ділянці виховання і філософії.

Д-р. Вол. Безущко

„у частини” молоді з’явилися еретичні думки, або появляються „ловці мистецьких душ”.

„Таких „ловців” нерідко зустрічаємо на вернісажах і при оцінці виставок. Суцільно слухати далеко не завжди необразливі дурниці, які вони подають присутнім на своїх зборах. У них є все: націоналістична демагогія, нездарні спроби очорнити соціалістичний реалізм, і нескінченні розмови про упадок радянського мистецтва. Виходить курйоз: заявляючи себе захисником нового, ці молоді люди насправді виявляються оборонцями старого, давно віджилого напрямку, в додатку цілком невідомого самим його оборонцям... Ми не зуміли як слід розкрити це все нашій молоді і тому дійшло до того, що в пошуках новаторських шляхів у мистецтві частина молоді опинилась там, де нема ні новаторства, ні взагалі мистецтва. Я говорю — частина молоді, маючи на увазі справді частину й то цілком малу. Нам дуже треба про це пам’ятати й не переоцінювати її „питомої ваги”. А то ще чого доброго подумають, що їм вдалось нас залякати”. В кінці він закликає до „тісного єднання художників усіх поколінь”, бо „в єдиній лаві борців за комунізм є місце всім мистцям — і молодим і старим”.

Прикро за старого, заслуженого мистця, голову Спілки Художників України, що він виступає з такою агіткою.

Касіян показав проблему з негативного боку. Чого сьогодні вимагають молоді (і старі), він таки не прозрадив. Про це дещо сказав Леонід Ільчов.

Секретар ЦК КПРС для справ культури й мистецтва, Ільчов, виступив із засадничою промовою на зустрічі керівників партії та уряду з діячами літератури та мистецтва в Москві 17 грудня 1962.

Програма молодих: дайте нам змогу творити як ми самі хочемо

Виявляється, найактивніша частина творчої інтелігенції, згідно найбільш свободолобної її представники рішили, що в зв’язку з боротьбою партії проти „культу особи” (проти сталінських злочинів) прийшла пора виступити. Ільчов згадує, що група діячів культури звернулася до Хрущова з проханням:

„Ми, люди різних генерацій, працюємо в різних ділянках мистецтва, кожний з нас має свій смак і свої мистецькі переконання. В цьому зверненні до Вас нас об’єднала турбота за майбутнє радянського мистецтва і радянської культури.... Ми з радістю спостерігали, як партія привертає дух Леніна: свободу і справедливість”... — Згадавши виставку на відзначення 30-річчя МОСХ (там Хрущов заатакував дуже різко модерністичні напрямки), автори звернення пишуть: „Ми можемо мати різні оцінки тих чи тих творів показаних на виставці. Коли ми звертаємось до Вас з цим листом, то тільки тому, що бажали сказати з усією щирістю, що без змоги існувати різним мистецьким напрямкам мистецтво засуджене на загибель... Ми звертаємось до Вас з проською припинити в ділянці образотворчого мистецтва поворот до минулих методів, що суперечать усьому духові нашого часу” (автори мали на увазі монопольне панування соцреалізму).

Ільчов згадав інший колективний лист до Хрущова, в якому мистці вимагали „мирного співіснування” всіх напрямків. Група молодих абстракціонерів теж звернулася до керівництва партії. Вони

запевнювали, що шукають свого шляху в межах соціалістичного мистецтва, що без нових шукань не може бути руху вперед.

В мистецькому житті, як виявляється, сформувалась зовсім нова громадська думка. Про це Ільчов говорив так: „Оповідано, що іноді при розгляді мистецьких проблем на тому чи тому зібранні постає така ситуація, що відстоювати правильні партійні позиції рахується неслухняним і немодним, — так би мовити — здобути славу ретрограда і консерватора, наразитись на закид догматизму, сектантства, обмежености, відсталости, сталінізму і т. д.". Мистці заявляють керівникам партії: „Дайте нам змогу творити, як ми самі хочемо, не накидуйте нам ніяких приписів, не стримуйте. Звідси вимоги — виставки без журі, книги без редактора, право художника без посередників виставляти все, що він захоче".

На домагання свободи з боку мистецької громадськості всіх народів СРСР партія відповіла рішучим спротивом і рядом нових заборон. Не вільно під видом боротьби проти культу особи Сталіна „розхитувати ані ослаблювати соціалістичного суспільства"; не вільно писати твори „упадочнические, паникерские, очернительские", які сіють недовіря до радянського суспільства, підривають сили народу „в боротьбі за комунізм". Заборонено співіснування різних напрямків у мистецтві, бо це була б „зрада інтересів марксизму-ленінізму". Не вільно розуміти свободу творчості „по-анархічному". Ільчов заявив: „У нас є повна свобода боротьби за комунізм", вся інша свобода це „свобода для боротьби проти комунізму".

Промова Ільчова була надрукована в „Правді" 22. 12. 1962, а потім у всій пресі СРСР. У паризькому „Ле Монд" московський кореспондент газети Мішель Татю подав деякі характерні подробиці: промову видрукували у зміненому виді. Між іншим пропущено те місце, в якому Ільчов критикував Шостаковича за симфонію на поему Євтушенка „Бабин Яр". На думку головного комісара для справ мистецтва, Євтушенко потрактував антисемітизм як типово радянське явище, тимчасом це тільки пережитки капіталізму. Хрущов додав, що в СРСР нема антисемітизму, як суспільного явища, є тільки поодинокі антисеміти; і тому не треба звертати забагато уваги на антисемітизм, в чому провинився якраз Шостакович, надавши непотрібного розголосу Євтушенковій поемі.

Стихія свободи ще ніколи за останнє післясталінське десятиріччя не продемонструвала себе так сильно в колах творчої інтелігенції, як в останні місяці. На це, крім промови Ільчова, інших доказів багато. Загальну поставу можна окреслити такою формулою: ми льояльні супроти режиму, а за це вимагаємо свободи творчості.

Партія вимагає панегіриків і червоної халтури

Відбувається один з найцікавіших процесів нашого сторіччя: секуляризація сакрально-теократичного царства Сталіна*) Радянський Союз за останнє 40-річчя блискавичним темпом проходить ті етапи

*) Що комунізм це своєрідна релігія, в тому згідний цілий ряд совєтознавців. Я назуу такі два авторитети в питаннях діалектичного матеріалізму: домініканин Йосип Бохенський, професор університету у Фрайбурзі (Швайцарія), і єзуїт Густав Веттер, професор католицького університету в Римі.

розвитку, росту і розкладу, які інші історичні системи проходили віками: єгипетська теократична система — майже два тисячоліття, візантійська — одне, західноєвропейська пів тисячоліття, приблизно стільки московська. Сталін побудував комуністичну теократію тим, що з хаотичної писанини Леніна зумів створити цупку „релігійну” систему, яка трималась терором Великої Інквізиції та Культ-Особи. Хрущов більше з мусу як з доброї волі вчинив акт „релігійного” блюзнірства: збезчестив і спровогував „культ особи”: крім того, щоб забезпечити вельможам комуністичної знаті спокійні ночі і дістати за те їхню підтримку, ліквідував централізований апарат терору. Хрущов зраціоналізував міт комунізму, тим самим завдав йому смертельного удару (як довго конатиме цей міт — вгадувати не берусь).

І режим опинився в безвихідній ситуації. Хрущов та вища партійна бюрократія — разом з їхніми вільними й невольними союзниками серед мистців та письменників старшої генерації — даремно закликають молодих: шануйте соцреалізм. Але між старими й молодими є засаднича різниця в ставленні до комунізму. Ті й ті цілком лояльні супроти партії та її режиму. Але старі у своїй молодості до глибин підсвідомого пережили „Міт Революції”, з чистим сумлінням брали участь „у розстрілюванні без слідства і суду” (А. Терц) зі щирим серцем славили „Збройне рамя революції”, тобто ЧК, та спокійно мирились з її кривавим ремеслом. Молоді ж переживали сталінські чистки, судові видовища та перманентний терор червоної інквізиції. (Не забувайте про відкриття нової психології — вплив довкілля на підсвідомість людини від перших місяців її існування, а зрозумієте, що це значить). Молоді почувають у собі непереможну стихію „виговоритися” і сказати правду про те, що вони пережили. Звідси нечуваний гін до поезії, який нагадує 20-ті роки, коли все „валом валило” в літературу. На зборах молодих поетів одної області України взяло участь 46 осіб, а областей — 25. Навіть у малій Естонії молодих поетів рахують на сотки.

Але керівники партії їхньої творчості не потребують; що більше — вони бояться такої літератури, яка хоче говорити правду і співати про власні почування авторів; бо така література буде людську індивідуальність. Для партії, яка „будує комунізм”, потрібна не література, а панегірики та агітка, — яку Микола Хвильовий колись з погордою називав „червоною халтурою”. Тимчасом молодь глузує зі соцреалізму, явно обвинувачує його за те, що він убивав мистецтво, називав реакціонерами тих, що його боронять, не слухав старих авторитетів. Для підтвердження цього варто навести авторитетний голос. Один з комісарів партії для справ літератури і мистецтва, Микола Шамота, пише: дехто схилився до такого пояснення: „...Може й справді пошуки нового в сучасному радянському мистецтві пояснюються тим, що прийшло нове покоління мистців, невдоволене всім, що зроблено „батьками”, і постало проти „батьків”?” („Комуніст України”, І, 1963, 69)

Прибрати сталінськими методами до рук партії розгнівану літературну молодь — сьогодні вже не можливо. Хрущов рішив застосувати тактику китайських комуністів: загулювати впертих молодих, закричати, їх, ублагати просьбою і грозьбою. Оголошення промови Ільїчова стало сигналом до великого галасу проти новаторства молодих, Сьогоднішня преса в усьому СРСР робить несамовите

враження: вона переповнена закликами і заклинаннями на адресу молодих; вона неначе влаштовує соцзмагання, хто вилле більше бруду на голови модерністів. Паралельно з цим іде метушня на мітингах, на яких один за одним напередки діячі культури складають заяви лояльності для партії та соціалізму.

Щоб мати змогу порівнювати становище письменника під двома комуністичними режимами, нагадаю про недавній з'їзд польських письменників у Варшаві. Член ЦК польської компартії, талановитий новеліст Єжи Путрамент, закликав літераторів „реалістично писати на злободенні теми, навіть якщо влада не збирається приймати таку щирі критику... Ми повинні описувати нову Польщу з усіма її протиріччями і недоліками". Інші письменники пішли ще далі. Казімеж Брандіс казав, що польським письменникам дошкулюють люди, які вказують, що треба, а чого не треба писати; а найгірше, що ці політичні експерти досить погано знають літературу. Стефан Кисілевський докоряв владі, що вона хоче панегіриків, а не реалізму. — Не диво отже, що у Львові ранком видно черги перед кіосками з польськими газетами; а в Києві, як повідомляла „Нойс Цюріхер Цайтунг", за польські часописи платять кожну ціну.

Віддушину відкрили — трішки в Москві, ще менше в Києві

Хрущов має добрий нюх для реалітетів. І він знає, що серед молодих жага свободи творчості засильна, щоб можна було її тотально придушити. Щоб молода стихія не вибухнула, або щоб молода енергія не звернулася у небажаному напрямі, керівники КПРС стосують на літературному фронті політику пів-відкритої віддушини.

Ось кілька прикладів.

Агенція ЮПІ повідомляє з Москви 3-го лютого: майже 9.000 людей заповнили сьогодні Ленінську Палату Спорту і слухали напади поетів на сталіністів, виступали також проти антисемітизму. В зв'язку з цим агенція коментує: коли нагадати, що Хрущов проти того, щоб робити проблему з антисемітизму, читання таких віршів — явний вираз непослуху з боку молодих поетів.

Рецитації віршів молодих поетів на вулицях Москви стали дуже популярними. У Львові, як повідомляв М. Рудницький в „Літературний Україні", на університеті пізно в ніч відбувалась дискусія про стиль в літературі. О 2-ій годині ночі розгарячені дискусанти мусіли покинути залю. Пішли в сусідній парк, поділились на гуртки і спорили аж до ранку.

Коли в Києві режим ще дуже боязливо відкриває віддушину, і то дуже трішки, в Москві і в Ленінграді можна писати значно більше.

Перший твір про сталінські злочини колективізації на Україні появився в Ленінграді. Перші твори про концтабори — в Москві.

На Україні перша — дуже лагідна й обережна — спроба критики сталінізму на селі була дозволена Михайлові Стельмахові у романі „Правда і кривда" („Рад. письменник", Київ, 1961). Коли йдеться про критику сталінізму в літературних творах, у кожному конкретному випадку треба мати окремий дозвіл.

Перша згадка про голод 1932/33 була в „Рад. Україні" 20. I. 63, — після того, коли в Ленінграді з'явився роман про колективізацію на Україні. Газета надрукувала більший вірш Олександра Підсухи „Материн заповіт". На форму вірша можна й не звертати уваги,

важливий — зміст. Тут перемішано сопреалізм зі справжнім реалізмом, мовляв, ось так тільки вільно писати. Мати розповідає синові про колективізацію, згадує голову сільради, що для села вітчимом став; говорить про ліквідацію куркулів, яких гнали туди, де „Макар телата не пас“, нагадує розкуркулювання звичайних „дядьків“, не забула й учителя, „якого ти любив“, але його „ворогом народу об'явили“, мати пригадує, як люди зникали без сліду за найменший вираз протесту. Теж про голод є тільки слабенський натяк:

Робили люди майже за спасибі,
А взяв качан — тебе на край землі...
Епоха сталі, чавуну і хліба
І водночас — безхліб'я на селі.

У Івана Стаднюка образ колективізації ширший. Полковник радянської армії, якого „літературні зацікавлення формувались під час Великої Вітчизняної Війни на її фронтових дорогах“, автор першого реалістичного твору в СРСР про сталінську колективізацію на Україні. Його роман „Люди не ангели“ (перша частина) з'явилася в ленінградському журналі „Нива“ (ч. 12, 1962). Це хроніка селянської родини Платона Гордійовича Ярчука з села Коханівки, Вінницької області — від 1927 до 1942 року.

Люди зі страху перед розкуркулюванням йшли до колгоспу. Сподівались кращого, а опинились без хліба. „Так, так, ори, сій, жни, молоти“, а за труд дістанеш не зерно, а десяте місце на списках хлібозаготівлі. В селі даремно знищили дев'ять родин під час колективізації, а в кожній родині 5-8 душ. „А скільки по всій Україні!“ Море людей, яких даремно вирвали з місця і заслали на край світу. „Чому ж так сталося?“

Тут автор не сміє дати правдивої відповіді, як теж і в питанні голоду. Вину за насильство під час колективізації він приписує місцевій партійній адміністрації, а вину за голод — скидає на... (Укр. Н. Раду"!)

Але за те роман Стаднюка пройнятий сильним моральним патосом. Ось так роздумує Платон Гордійович над проблемою вини за сталінські злочини:

„Так, не вічна правда про людину, але прийде час, що людям буде соромно за цю добу. Одним соромно і боляче, іншим страшно. Ні, страшно стане всім, хто узнає правду і хто має пам'ять. А дехто прикинеться, що нічого не пам'ятає. Їх придушить страх — за себе, за своє благополуччя, за те, що спільно вчинили. Можливо, вчинено по сліпому... Бо ж трапляється біда, коли приятеля беруть за ворога. Трапляється. Але є межа, за якою такі сліпці вже не можуть мати ніякого виправдання, межа, за якою стає ясним, що душі в них куці, як заячі хвости, серця маленькі, як лущинка горіха, а думки підстрижені, вкладені в сталеві рамки невіри в людину. Їх холодна сліпота — жаклива!“

„А жорстокість?... Адже ж вона не завжди сліпа. Тим більше жорстокість супроти гаданого ворога.“

Прийде час, коли ті, що породили жорстокість, будуть кидатись у сні, перевертаючись на чорних тапчанах або в глухих підвалах, або за колючим дротом... Оце значне чинити над ними запізнений суд їхнє сумління, — суд праведний і суворий, але без жорстокості.

„Все буде! Платон знає, що прийде час, коли чисте сумління

ясними очима загляне кожній людині в душу і скаже: „Зроби так, щоб подібне ніколи не повторилось. Зроби! Живи так, щоб онуки і правнуки твої не соромились твого імені. Так живи!" (стор. 108).

Незнає досі ім'я, А. Солженіцин, стало через ніч відомим на весь світ. Блискавкою обійшла світ вістка, що в журналі „Новий мір" (ч. 11. 1962) з'явилась повість А. Солженіцина про сталінські концтабори. Журнал розкопили в Москві впродовж кількох годин. А повість „Один день Івана Денисовича" з поспіхом переклали на ряд різних мов. Бо це перша в СРСР справді реалістична повість. Автор сумлінно — з об'єктивністю доброго репортера описав один день „зека" (в'язня) у сталінському концтаборі. Поінформовані люди в Москві кажуть, що треба було особистого дозволу Хрущова, щоб видрукувати „Один день". Солженіцину дозволили писати про сталінський концтабір, але приписали йому рамки і перспективу, з якої йому вільно змальовувати лагерну дійсність, — з перспективи Івана Денисовича Шухова, сумирного, своїми горизонтами обмеженого, російського колгоспника. Попавши зовсім несправедливо в табір, Іван Денисович має одну турботу, щоб день проминув без пригод; він за вісім років так зжився з табором, що навіть забув за свободу. В тих рамках, які сьогодні дозволено, немає мови, щоб розгорнути проблему сталінських концтаборів у всій ширині; і ще менше змоги, щоб пов'язувати її з комуністичною системою. „Один день" у цих рамках — тільки віддушина і... товар на експорт.

Більше могла написати Галина Серебрякова в малому „уриркові зі споминів" про сталінську тюрму. 1949-го року, після 10 літ в'язниці і заслання вона була знов заарештована. І сиділа на одиночці в Алма-Аті без права переписки, не знаючи нічого про своїх дітей. „Моя камера, розташована під залізним дахом, закрашена рудим кольором, не мала вікон, і розпалене жарке повітря входило до неї чорною трубою під самою стелею. Світло електричної лампочки, яка світила всю добу, палило мою голову. Час перетворився на тортури. Я була живою похована. Минуло вже 13 років, як доля шпурнула мене в безодню і я падала все ще далше... Я розуміла, що для всіх людей я стала прокаженою". Щойно 1956-го року Серебрякова була реабілітована („Літературная Росія", 11. 1. 63).

Драстичну тему порушив у журналі „Октябрь" (ч. 11. 1962) Олександр Чаковський: глушення закордонних радіостанцій. Дія роману Чаковського відбувається 1956-го року в московській квартирі Зав'ялова, полковника повітряних сил (у відставці). Його небіж Віктор включив радіо. Долинули обривки слів диктора, потім спів якогось хоругу, потім кімнату сповнило завивання „глушилки". Віктор різко виключив приймач, сказав: „Заглушують... не розумію, чому?" — Далі Віктор оповідає, як колись у гуртожитку виключали закордонні станції, коли почули щось проти Сталіна.

„А ось нині виявилось, що все це правда.

„Що правда?...

„Ну, ...щодо арештів і взагалі. А ми заглушували. І зараз заглушують. Навіщо? Хіба ми самі не зможемо розрізнити правду від брехні?"

В іншому місці Віктор ставить таке запитання: „Хіба правда стає неправдою, коли про неї говорять ворог?"

В цих словах чути елементарний бунт проти тієї повені брехні,

БУНТ СТАРИХ ТИТАНІВ

Виступи президента Франції, ген. де-Голя, проти англо-саксів, Америки й Англії, його вето проти вступу Англії до Спільного європейського Ринку у свою „брутальністю” обурювали політиків-дипломатів і обурювали політиків-економістів. Але ті виступи завдяки своїй недипломатичній отвертості особливо цінні для публіциста, який пробує розуміти внутрішні побудні сили історичних подій.

Перші дні давали образ воєнних постав і настроїв. Американська преса однозгідно і ображено писала про де-Голя, що наслідок то Людовика 14-го, то Наполеона, а такі відповідальні особи, як провідник сенатської більшості, Менсфилд, називав поставу генерала „часовою помиленістю”... А що бажання є батьком думки, радо підкреслювались критичні погляди самих французів, що мало давати враження, неначе президент де-Голь осамітнений не тільки в світі, не тільки в Європі, але навіть серед власного народу, у Франції. — З другого боку, знову як у час війни, і часто критична до де-Голя французька преса, як „L'Express”, заявляла: „Хай у нікого не буде ніяких ілюзій щодо того: Франція... стоїть за де-Голем” (31-1). А поважний тежневик „Candide” (10-17/1) в заголовному написі першої сторінки пи-

ше: „Довга війна проти Європи починається.... Все відбувається так, неначе Європа вже є головним прицілом керівних середовищ по той бік океану... Організується боротьба проти голістичної Європи”. Дістають заохоту противники канцлера Аденауера в Німеччині, а Лондонський касопис „Sunday Times” називає німецького міністра закордонних справ Шредера „цінним союзником проти Франції”. В Бельгії рахують на міністра закордонних справ Спака. Пише „L'Economist”: „Американські перемови знову вирівняли кроки бельгійського уряду.”

Перше схвилювання улягається і усвідомлюється глибше значення того, що сталося. Це зударилися дві концепції західного світу: американська й європейська. Репрезентантом першої є сьогодні президент Кеннеді, другої президент Франції де-Голь. Англія, що хотіла зберегти свої „спеціальні відношення” до Америки і одночасно ввійти в європейську спільноту, постраждала в цьому зударі, який приніс остаточний розвал англо-французької Антанти.

Американська концепція намагається збудувати велику атлантийську спільноту під виразним проводом ЗДА. Це тепер, після деякого заспокоєння, отверто признає поважна американська

яка вже кілька десятиріч років заливає велетенську країну і затроює життя десяткам народів, мільйонам людей.

Тих кілька голосів, що тут наведемо, це майже все, що досі написано в літературі про сталінські злочини, досі — на сьомому році розвінчання Сталіна, після семи років безустанних деклямацій проти „культу особи”. В добу освоєння космосу партія проводить дедалі інтенсивнішу чумацькими темпами, бо сталінізм ще досі є в основі хрущовської політики.

Михайло Добрянський

преса. ЗДА допомогли післявоєнній Європі стати на ноги, вони хочуть сильної Європи, як партнера, але партнера залежного від них. Роля Європи в НАТО, воєнному інструменті тієї атлантичської спільноти — це постачати звичайну зброю і звичайні армії, а атомовою заслона мала б залишатись у руках ЗДА. А це для де-Голя умова несприйнятлива. „Ніхто в світі, зокрема ніхто в Америці не може сказати, чи, де, коли і як і до якої міри американська атомовою зброя буде вжита в обороні Європи. Це нестерпне для великої держави, щоб її доля була віддана рішенням і дії іншої держави, хай і як приязної.” „Time” признає, що це тяжкий аргумент і що за американською концепцією рішення про вжиток атомових бомб справді залишилося б за ЗДА. А Джан Гюнтнер у „Look” безцеремонно додає: „Ми повинні побуджувати європейські держави до максимального розвитку, але одночасно не допускати до того, щоб вони були спроможні оборонятись самі, а не завдяки нам і НАТО.” Очевидно, такі признання, повторювані паризькою пресою, тільки озлоблюють французьку громадську думку.

В американській концепції укриття ще й фінансово-економічна залежність європейського партнера від ЗДА. І саме в цій ділянці „війна між ЗДА і Європою” вже в розгарі. „В політичному пляні противником (ЗДА) залишається комуністична Росія; в економічному пляні суперником є Європа” — пише „Candide”. Франція готовить законопроекти, які обмежували б вплив американського капіталу на її господарське життя, і пробує перемогти інші держави Спільного Ринку до подібних кроків.

За європейською концепцією де-Голя, європейські держави ма-

ли б об'єднатись у вільній спільноті під проводом замиреної з Німеччиною Франції і створити третю силу, яка як рівний із рівним могла б стояти поруч ЗДА і СССР, і навіть бути „арбітром між СССР і англо-американським табором”. Передумовою цього мусить бути свобода рішення щодо вжитку атомової зброї задля оборони. Хай французька бомба буде менша, слабша, ніж американські й совєтські, то все ж і вона вистачатиме, щоб відстрашити напасника. Бо вкінці містам, напр. Парижеві чи Москві, не важно, чи згинуть вони від наймодернішої, 50-ти чи 100-мегатонної бомби, чи від такої, яка знищила Гірошіму...

Для європейської спільноти нинішня Англія, по переконанні де-Голя, не дозріла. Вона була б тільки американським „троянським конем” унутрі Європи, або „мандрівним продавцем” американських задумів; Англія діє по суті як агент ЗДА, і в Спільному Ринку і в політичних Радах Європи вона пробувала б творити поділи, щоб стати домінуючим членом...

До утвердження такого переконання причинились у великій мірі самі Англія й ЗДА. Англія відмовилась від участі в Європейській вугільно-стальовій Спільноті, потім противилась постанові Спільного Ринку. Її запрошували, вона відкинула те запрошення і намагалась підорвати Спільний Ринок, створюючи суперничий блок семи держав (Австрія, Данія, Норвегія, Швеція, Португалія, Швейцарія). Коли ж цей хід не вдався і Спільний Ринок став однією з перших світових господарських потуг, Англія скорилась і просить, щоб її прийняли. — Знову ж ЗДА недипломатично отвертим натиском домагались прийняття Англії, а преса ЗДА не менш от-

верто признавала, які надії зв'язуються з тим прийняттям. Після посувень де-Голя „Англії не вдасться зовсім формально пробитися до політичних Рад Європи. В тій самій мірі вплив Америки в Європі мусить падати. Американці зв'язали свої надії з англійською заявою про вступ.” (US News, 11/2). А цитований уже Гюнтер пише в „Look”: „Коли Англія належатиме (до Спільного Ринку), то це — сподіємось — послужить для неутралізації франко-німецької переваги.” — Це була б традиційна роль Англії супроти Європи: втримувати рівновагу сил, які себе неутралізували б, по засаді „діли і пануй”. Пристрасне, неопановане обурення, що його викликало вето де-Голя проти прийняття Англії, тільки підтверджує в переконанні французів роллю, призначену Англії всередині Європи. Стаючи членом європейської спільноти, Англія могла принести їй як віно свою атомову силу. Але вона договором з президентом Кеннеді на Бермудах „згодилась віддати її в руки ЗДА... Вона вибрала” — слова де-Голя. Англія не дозріла до того, щоб прийняти ідею „європейської Європи”, „Європи для європейців”, гасла, що нині часто протиставляється ідеї „топлення Європи в атлантійській спільноті”, яка була б — знову за словами де-Голя — „поцілунок смерті” для справді незалежної Європи.

Контр-акція Англії почалась негайно. Те, що вона правдоподібно робила б унутрі Спільного Ринку, вона зразу ж почала робити ззовні. Візита Мек Мілена в Італії мала цілпо поставити її в опозицію до франко-німецької переваги. Американські дипломатичні ходи скеровані на утвердження опозиції менших держав (Бельгії, Голландії), які так само бояться франко-німецької пов-

ної гегемонії, тоді як у спілці з Англією вони мали б значення потрібного для протизваги чинника. В Німеччині носієм проанглійських настроїв є передовсім правдоподібний наслідник Аденауера на канцлерському пості, Людовик Ергард, який думав передовсім господарськими, не політичними категоріями, і тому приголомшений поставою де-Голя. Особливо гострих форм готова набрати дискусія спротиву де-Голя проти Англії при ратифікації парламентом у Бонні французько-німецького договору приязні і співпраці, що його заключив канцлер Аденауер з де-Голем підчас своєї останньої візита в Парижі. Та треба пам'ятати, що самопевний виступ де-Голя, який не рахувався з опінією німецьких делегатів у Брюсселі, столиці Спільного Ринку, спричинений підірванням значення Німеччини. Де-Голь, спертий сьогодні на абсолютну більшість у своєму парламенті, менше рахується з непевним коаліційним урядом у Бонні, якого склеплення пов'язане з заповідженням уступленням Аденауера восени ц. р.

Кореспонденти великих газет стверджують, що після драматичного рішення, яке викликало таку бурю в світі, генерал де-Голь, привиклий до криз, залитшався в „погідному настрою”. Він переконаний, що схвилювання промине, а „європейська Європа” буде врятована від „троянського коня” американського економічного, політичного і військового верховодства... Подібно заспокоїливо висловився в своїх інтерв'ю канцлер Аденауер, запевняючи, що час зробить своє і Англія ще знайде своє місце в Європі.

Зрештою де-Голь свідомий того, що помимо всієї опозиції ні одна держава з Спільного Ринку виступити не може. Це означало б для неї господарську кризу

після зречення з користей спільноти. Це в руках де-Голя засіб натиску і це дає йому змогу спокійно дивитись на критику й шум, що їх викликала його невгнутість у відношенні до Англії, спокійно ставитись до англо-американських перемов у столицях держав-членів Спільного Ринку.

Бунт старих культур

Розходження внутрі західного світу можна порівняти з советсько-китайським напруженням, яке набирає щораз більш критичного вигляду. Відомий американський публіцист, Дейвід Ловренс, називає виступ де-Голя поворотом до „нормальності“, до природного націоналізму, в протиставленні до тенденції творення понаддержавних інстанцій. „Генерал де-Голь привернув європейський світ до розуму в відношенні до таких політичних ілюзій.“ — Національні мотиви добачує Вс. Голубничий і в китайському бунті проти верховодства Москви, в студії про „Новий конфлікт в комуністичному таборі“.

Можна пробувати звести ті паралельні явища до ще глибшого спільного знаменника при допомозі понять, що їх у 20-му ст. особливо спопуляризував Освальд Шпенглер. Під цивілізацією розуміють нині звичайно здобутки й осяги матеріальної культури, які забезпечують вищий життєвий рівень і упорядковані суспільні й державні відносини, отже розуміють передовсім господарсько-технічний і державно-політичний лад. Цивілізація це зовнішня сторона культури. Культура ж у вузькому розумінні це передовсім те, що обіймаємо поняттям духової культури: релігія мистецтво, наука, як основа світогляду, не техніки, далі звичаї, мораль народу. Рушійною силою цивілізацій є розум; куль-

тури — ціла душа з її ірраціональними і раціональними первинями. Цивілізація — це механізм. Культура — живий організм.

Наслідком 2-ої світової війни світ попав під гегемонію двох цивілізацій: американської та советсько-московської. В московсько-советській, як і в царсько-російській, системі — цивілізація, її державний механізм, були й є в боротьбі з вільними культурними тенденціями, головню по-неволемих народів. Культура в советському світі є тільки декорацією господарсько-технічної і державно-політичної цивілізації. Вона служанка партії. — В американському світі — при всіх протилежностях — все ж головна увага скерована також на зовнішню, матеріальну цивілізацію. Як стверджує американський мислитель, цитований в одному з недавніх чисел нашого журналу, Сантаяна, навіть така інтимна сфера, як релігія, в Америці стала головню організаційною справою зборів, фондів, будівель і т.п.

Згідно з поглядом Шпенглера і Європа має вже за собою добу культури і перейшла в добу цивілізації. Хай і так, та все ж та цивілізація має коріння в глибокій власній культурі, якою досі живе Західний світ. Подібно і в Китаю, хай комуністичний режим і як насильно накладає чистоту цивілізаційні проблеми господарської перебудови Китаю і світу, то знову ж китайське життя спирається на кількатисячлітню, оригінальну, власну культуру. Ні російська, ні американська цивілізації тієї основи не мають. В советській системі, як сказано, культура це служанка партії. В американському світі, духова культура, подібно як грецька в давньому Римі, це свого роду „make-up“, оздоба життя, оздоба цивілізації, а не її рушійна сила.

В тому аспекті в виступі де-Голя і в розламах в комуністичному блокові, в глибших джерелах тих подій, можна здогадуватись бунту давніх культур проти цивілізації, які після другої світової війни стали володарями світу.

До того бунту причинилось і те, що нові володарі іноді досить безцеремонно показували своє легковажне відношення до давніх титанів. Про відношення Москви до сателітів не треба й говорити. Але і з боку ЗДА часто бракувало тонкості в стосунку до Європи. Для ЗДА партнером властиво є тільки СРСР, і вони поводяться супроти нього з крайньою обережністю. Виявила це виразно недавня справа Куби. Після довгих хитань, нарешті, змушені до акції ЗДА поставили ультимативні вимоги. Москва, зробивши — скажимо — чотири кроки вперед, на вигляд покірно відступила на два кроки назад. ЗДА прийняли це як тріумф, але Куба залишилась фактично під владою советського війська, якого рахують від 18 до 30 тисяч. На комуністичному конгресі в Сх. Берліні Хрущов нахвалявся, що ціла його гра мала саме метою змусити ЗДА відписати Кубу... ЗДА знову хитаються і вагаються, як їм бути з тією ворожою кріпостою під боком.

Зате в відношенні до Європи ЗДА рішались скоро і ясно. Так було 1956 року, коли вони разом із СССР виступили проти Англії й Франції, які боронили в Суєзі своїх договірних прав. Це пригадують тепер у Франції. Так було в Конго. А перед зустріччю президента Франції з німецьким канцлером, під час якої складено договір приязні, президент ЗДА гордо заявив, що йому не важно, що говоритимуть про його політику, тільки важно, щоб діло робилось згідно з нею, себто щоб йо-

го слухали. Французько-німецький договір і виступ де-Голя проти Англії — це відповідь вже свідомі своїй видзисканій сили і свого значення Європи на спробу зробити з неї залежного сателіта...¹⁾

„Новий імперіалізм“

„Новий імперіалізм“ такий же злий, як кожен „колоніальний“ імперіалізм що попадав мені в очі „— так називає американський професор-географ, автор книги „Тропічна Африка“, Джордж Кимбл, те, що роблять Об'єднані Нації в Конго.

Українська преса часто повертається до долі й недолі південної провінції Конго, Катанги, з огляду на аналогії з долею й недолею України. Ціле Конго — територія двічі більша за Францію, Зах. Німеччину й Італію. Взяті разом (2,345.930 кв. кл.). Катанга майже 500.000 кв. кл. (нинішня УССР має 601,000 кв. км.) виявила бажання самостійності. Але ОН під тиском інших африканських, новостворених держав і за кошт ЗДА двічі пробували безуспішно збройною силою прилучити Катангу до єдиного, неділимого Конго. Аж за третім разом, знову при допомозі американських літаків і зброї Катангу окуповано. Аргументом для американського суспільства, яке нерадо дивилось на такий виступ Америки всупереч нею ж прого-

¹⁾ Пише кол. амбасадорка ЗДА в Римі Clare Boothe Luce з приводу того, що де-Голеві приписують наполеонівські високі і манію великості: „В значно більшій мірі folie de grandeur (манією великості) є бажання ЗДА тримати Європу в стані атомової колоніальної території, і тримати Англію, Францію, Німеччину на завжди в атомовій немовлячій кімнаті ЗДА“ (USNews, 18/2).

лошеного права на самовизначення, було, що Конго без Катанги не може бути самовистачальним. Аргумент аж надто відомий і Україні. Мовляв, без неї без її ресурсів Росія не може існувати. Та, як заявляє вище названий учений географ цей аргумент нестійкий: „Вся історія незначе Конго це свого роду Цінде-релла, якій для існування конечно потрібна добра прибрана мати Катанга, це абсолютна небилиця” (Інтерв'ю в USNews 11/2). Такою ж небилицею є й той аргумент у пристосуванні до Росії й України.

Взагалі коли в українській пресі пишемо про африканські відносини, не маючи там своїх досвідчених кореспондентів і не маючи зв'язків із представництвами різних держав в Африці, мусимо пильно вважати, з яких джерел беремо дані. Не можуть правити за вірогідні джерела біографії нових володарів. Є ж між ними диктатори, що вже за життя поставили собі різьблені пам'ятники перед парламентами. Чому ж би їм не замовити собі писані пам'ятники в формі відповідно підфарбованих біографій?! Приклад Сталіна не пішов на марне... Але для нас може бути вірогідним напр. американський сенатор Дад із Массачусетс, відомий оборонець поневолених народів, між ними українського. Він на цих речах визнається. Він на місці в Елізабет-віль студіював справу Катанги і гостро осудив акцію ОН під покровом ЗДА. Так само моральним авторитетом для нас може бути „сучасний святий”, Альберт Швайцер, який жертвував своє життя задля помочі нещасним хворим тропічної Африки. Він теж різко осудив напад на Катангу.

Але ні спротив європейських союзників, ні протести вченого

географа, ні переконування американського сенатора-політика, ні осуд великого морального авторитету Швайцера — не стримали адміністрацію ЗДА від здавлення самостійницьких тенденцій Катанги.

Мусіли діяти тут якісь інші, сильні мотиви. Напевно, мав вплив голос свіжостворених африканських держав, які хочуть — не оглядаючись на наслідки — якнайскорше затерти всі сліди колишнього європейського колоніалізму. Приязна до європейців Катанга була сіллю в оці. ЗДА в угоду тим незрілим державам, що в більшості є на їх утриманні, готові відступати від своїх давніх союзників і від своїх давніх засад, як виявилось у випадку Зах. Нової Гвінеї, яку ЗДА віддали „новому імперіалізму” ОН і Індонезії. З цього приводу писав „The New Times of Melbourne” в Австралії: „Для будучини немає ніякої вартости глядіти в сторону тих, що роблять політику ЗДА, бо вони постійно і всюди зраджували народи Заходу”. Ще інші мотиви нападу на Катангу пробує розкривати французька преса: „Кожним разом, як ОН інтерв'ювали в Катанзі, курс міді йшов вгору. Американські компанії, які завдяки своїм концесіям в Чіле і Перу контролюють понад 40% світової міді, завжди робили натиск на американський уряд, щоб він підтримував акцію ОН.... Стівенсон, амбасадор ЗДА в ОН, це колишній президент фірми „Templeman and Son”, яка недавно отримала від конголійського уряду концесію на діамантові копальні в Катанзі.... В розправах проти Катанги активну участь брали шведи, в усіх останніх війнах нейтральні шведи! Але ж президент шведської спілки „Grangesberg Oxelosund Trafic, A. B.” заінтересованої підземни-

ми багатствами Катарі, це брат покійного ген. секретаря ОН, Гамершпідда, який розпочав ту війну... Один із керівників тієї спілки Linner керував операціями ОН в Катарі... Золотий телець капіталізму з ратицями в крові...

Все те до крайності обурювало Англію, Бельгію, Францію. Під час розмов з новим американським амбасадором у Франції, Чарлз Боленом, де-Голь, пригадуючи жорстокості індуських військ в Катарі, заявив: „Це вперше в історії говорять про цивілізаторську місію канібалів.”

Один із причинків бунту Європи проти того роду політики ЗДА.

Повертаймось до нашого дому

Справою української політичної думки є слідкувати за всіма тими світовими зрушеннями. Але було б великою помилкою зв'язувати з тими чи іншими подіями особливі надії. Для нас може бути симпатичним відродження Європи, її самопочуття, її бажання самотності в протиставленні до „кока-колонізації”, як іноді називають американізацію. В цих явищах можемо відчувати зворот до культури від матеріялістичної, тільки на зовні скерованої цивілізації. Україна стоїть у затяжній боротьбі в обороні своєї культурної індивідуальності проти накидуваної Москвою „совєтської цивілізації”, з її ніве-

ляцією індивіда, його душі, його вільного духа.

Однак не можемо знати, що принесе нам та нова Європа, якщо їй удасться утвердитись серед спротиву і Америки, і Англії, і СССР. Де-Голь часто говорить про Європу до Уралу. В тій Європі Франція легко могла б повернутись на Сході до шукання протидії супроти об'єднаної Німеччини і знову по традиції могла б бачити ту протидію або, як до першої світової війни, — в сильній, єдиній і неділимій Росії, або, як між двома війнами, — в „моцарствовій” Польщі. Обі концепції здійснювалися б на руїнах української державності....

Зачасто і заскоро у нас роздвітають різні „орієнтації” на ту чи іншу зовнішню силу. Всі ті орієнтації кінчалися прикрими розчаруваннями. І теперішня новість каже уважно приглядатись подіям, рахуватись із різними можливостями, але вперто робити свою повинність: здобувати в світі прихильників української справи. В останній інстанції рішати ме постає Україна. Наша справа зробити все, щоб вона не була, як у 1917-1920 р., такою незрозумілою в світі, але навпаки, щоб світ прийняв її як природну і справедливую.

М. І.

Хтось патетично промовляє до през. де-Голя:

— Мій генерале! Як ми вже не раз заявляли Вашим попередникам...

Де-Голь перебиває:

— Ви, пане плутаєте особи. Де-Голь не має ніяких попередників.

1958 р. сторонники де-Голя намагаються точніше визначити по-

літичне місце генерала. Де-Голь на це: — Де-Голь не стоїть на ліво і не стоїть на право. Також не по середині. Де-Голь стоїть понад...

— Генерале, нарід рішуче не стоїть за Вами.

— Це не важко. Головне, щоб нарід ішов за мною.

В ЗМАГАННІ ЗА ДАВНІ ЕПОХИ І ЇХ СКАРБИ

Святослав Гординський. Слово о полку Ігоревім і Українська народна поезія. Вінніпег, Канада: УВАН, 1963, 94 ст.

Ця книжка заслуговує уваги не тільки фахівця-вченого, а й поета і кожного читача, зацікавленого долею нашої культури.

Для славіста, історика старокиївської нашої літератури, для дослідника „Слова о полку Ігоревім” праця Гординського приносить новий лабораторний порівняльний матеріал і нові думки. Автор шукає (і чимало знайшов) конкретних прикладів чи „пунктів стичности СЛОВА з (українською) народною поезією старших типів”, як от заклинання, замовлення, голосіння, щедрівки тощо. Цим питанням дослідники займалися чимало, але не останнього часу, коли з’явилися навіть сумніви щодо можливостей таких дослідів.

Десять розділів чи статей, які становлять зміст книжки Гординського, являють собою продукт кільканадцятих років праці і шукань. Одні з тих статей розглядають окремі неясні слова старої поеми, що не піддаються розкриттю і перекладові. Інші розглядають „образи-формули”, порівняння, та інші форми в складі поеми на тлі подібних явищ у старших типах української народної поезії. Окремо стоїть стаття „Про деякі збіжності ЕНЕІДИ І. Котляревського із СЛОВОМ” — тема, в якій перегукнувся з Гординським академік Олександр Білецький. Нарешті автор зачіпає і делікатну тему ритмоструктури СЛОВА. Тут він теж іде наміченим раніш (головно Ф. Колессою) шляхом — через думи і їх прототипи (голосіння, замовлювання, обрядові весільні, об-

жинкові), які зберегли форми дружинної поезії.

Оскільки разом з міграцією старокиївської України зі сходу в Карпати тут осіли і найкраще збереглися мовні й поетичні архаїзми наші, то натурально, що в книжці Гординського переважає матеріял записаний головню (але зовсім не виключно) в Карпатах.

Працю Гординського варто б почитати поетам. В ній чимало прикладів „археологічних розкопок”, що в історичних надрах окремого слова знаходять давні скарби. „Річ у тому, щоб доходити до коріння слів, розкривати всю їхню суть, не раз багатозначну”, — пише Гординський. Він хоче показати на окремих прикладах, що видна нам велична корона дерева „Слова о полку Ігоревім” має під собою незриму, але таку само розгалужену корону коріння. В статтях Гординського порушуються питання здебільшого мовознавчого характеру, але як пише він у передмові, „ця праця є передусім обороною поетичности СЛОВА, до якого різні дослідники часто підходили надто по книжному і вносили прозаїчні коректури чи пояснення.” Сучасний наш поет, прочитавши працю Гординського, ясніше відчує в авторові СЛОВА свого могутнього предка.

І нарешті для широкого читача, зацікавленого в долі нашої культури, книжка Гординського цікава, тим, що вона — це наче виступ свіжої озброєної частини у вирішальну битву за якусь важливу позицію. І то виступ дуже своєчасний. Академік О. Білецький незадовго перед своєю смертю алярмував припинення в Україні дослідів над старокиївською літературою. Він сказав, що

поляки і болгари більше займаються нею, ніж кияни. Академік не міг сказати, що з часу розгрому України в 30-х роках Москва знищивши українське літературознавство, перетягла до себе зацілілих українських фахівців, і зробила все, щоб старокиївську культуру, а зокрема і СЛОВО вирвати з фундаментів України і вквати в підмурок Москви. В цьому сенсі у нинішній світовій славістиці Москва провадить дуже інтенсивний і важливий бій проти України.

Михайло Грушевський ще 1923 року у своїй ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ, підсумовуючи досліді над СЛОВОМ О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ, писав: „Завдяки працям Максимовича якийсь час було загально прийнято між істориками літератури, як великоруськими так і інших народностей, трактувати СЛОВО як пам'ятку яскраво-українську, зрозумілу тільки на ґрунті ук-

раїнського характеру і української поезії. (...) Тоді ще українська стихія СЛОВА не оцінювалась як політичний „козир“, котрий належало тим чи іншим способом вирвати з українських рук — як щиро висловилися потім деякі великоруські учені.” (Том II, ст. 174). А що сказав би Грушевський сьогодні, сорок років пізніше? Ось чому нам така важлива нова праця Святослава Гординського про СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ. Приємно, що при тому Гординський старанно оминув чисто політичні дискусії, спокійно з самого початку визнаючи, що СЛОВО „твір близький і рідний усім слов'янським народним поезіям”. То переконливіше виглядають ці наукові етюди про органічний зв'язок СЛОВА з українською старою народною поезією, а отже і з пізнішою українською літературою.

Юрій Лавріненко

Іван Дзюба: „Перший розум наш”. „Літературна Україна” (Київ, 4, 1962).

Від редакції. Як зразок культурного рівня і показник того, якими ідеями живе сучасна літературна молодь України, подаємо в скороченні статтю одного з представників молодого покоління літераторів, написану для відзначення 240-річчя з дня народження Григорія Сковороди.

Дивним було життя Григорія Варсави Сковороди, дивна і його посмертна слава. Як за життя він мав більше прихильників, ніж послідовників, так і по смерті більше, за звичаєм, шанували його ім'я та чудувалися його особою, ніж читали його твори і переймалися його духом. Принаймні, треба чесно сказати, що сьогоднішній пересічний інтелігент, сьо-

гочасна молодь готові з пошаною вимовляти ім'я Григорія Сковороди, ледве чи захоплюються його „розглаголами” і ледве чи йдуть до нього на пораду серця й розуму. А тим часом саме до Сковороди чомусь уперто зверталися кращі сини української нації, в часи великого болю і вибору, у поворотні моменти історії. Згадаймо Котляревського і Шевченка. Згадаймо тичинівського „Кармелюка й Сковороду”. Згадаймо В. Булаєнка. В інакшому аспекті можна додати сюди ще сьогоднішніх М. Вінграновського та І. Драча....

Сковорода найперше і головне — філософ, навіть як поета він себе найкраще виявив у філософсько-богословських творах. Власне, він філософ особливого складу, патос його не в komponуванні всезагальних систем і концепцій світу, а в поетично-психоло-

гічному осягненні людської душі. Хоч, звичайно, і загальних питань світобудови він не оминав. Про його філософію написано чимало, зроблені не одне припущення й аналогія. Титуловано його і українським Сократом, і українським Платоном, зіставлено його з Декартом і Спінозою, Соловйовим і Толстим, називано і дієстом, і пантеїстом, і спиритуалістом, і психологічним моністом, і сенсуалістом, і предтечею інтуїтивізму, ба навіть енергетизму, ледве чи не попередником Освальда — найбільше про це говорилося в кінці минулого та на початку нинішнього століть, коли спалахував незвичайний інтерес до Сковородиної філософії, коли побачено особливо виразно, що Григорій Сковорода — не провінціальний дивак та мудрій, а глибокий і самобутній мислитель світової ваги, який торував одну з найцікавіших і найсміливіших стежин загальнолюдської думки. Тоді багато було зроблено для того, щоб дослідити місце Сковороди в історії змагань філософської мислі, поставити його ідеї в зв'язок з іншими філософськими концепціями світу. Це допомогло виявити справжній зріст українського любомудра. Звичайно, в цьому плані ще далеко не все зроблено.

А втім, є письменник, який найбільше внутрішньо споріднений із Сковородою, — це Шевченко. Їх поєднує щось суто українське в розумінні правди і совісті, як непреложних людських начал — так, як вони, ці начала, відбилися в українській народній філософії, в українському фольклорі; внутрішня нескореність і бунтарство, протест проти наруги над людиною, зневага до суєти і позолоти і тяжке боріння душі, що прагне справжнього і сокровенного.

Тут ми і підійшли до пробле-

ми, яка ще зовсім не вивчена і не поставлена по-справжньому: Сковорода як український філософ. Справді, хіба можна зрозуміти його поза тим історично-національним рядом, в якому стоять, зокрема, Іван Вишенський, полемісти XVII ст., Мельхіседек Значко-Яворський, козацькі літописці, гайдамаки, борці проти елісавето-катеринсько-петрівської політики нищення української „розни” („дабы никакой розни... не было”)?

І хіба ця українська „рознь” не виявилася з величезною силою в історичному феномені — в незбагненній для багатьох сучасників фігурі Сковороди, хіба його вперте заперечення офіційних благ і державної мудрости не є сильна і своєрідна трансформація стихійної народної упертости проти насильного „ощасливлення”, проти соціального і національного придушення, — трансформація стихійної сили української „розни”? І хіба поза цим, як і поза українською народною філософією і психологією, можна збагнути Сковороду — так само і поза численними і значущими історичними аналогіями того, як людська думка і людська совість протівилася натискові фальшивої епохи?

Так само не досліджено й іншу проблему, яка необхідно впливає з цього феномену, — умовно назвімо її проблемою інтелігенції та народу, зокрема й особливо — української інтелігенції та українського народу. Маємо на увазі не лише все те, що впливає з численних і пристрасних суджень Григорія Сковороди про обов'язок „ученої людини” до народу, а й усе те, що впливає з його особистого вибору й подвигнення в добу, коли нищилися всі засади українського життя і розтлівалася, трагічно відривалася від народу українська інте-

лігенція, коли згасала ще недавно молода цивілізація і коли так мало хто мав мудрість і мужність йти до простого народу, до українського мужика й говорити такі слова:

„Барская умность, будто простой народ есть черный, видится мне смешная... Мудрствуют: простой народ спит — пускай спит и сном крепким, богатырским; но всякий сон есть пробудный, и кто спит, тот не мертвец и не трупische околившее”.

Нарешті, ще одне питання. Хто, коли і як відохотив людей, молодь від читання Сковороди, перш за все його філософських творів? Адже його цікаво читати! Адже його живий, гнівливий і високо-дивний голос заводять у широкий і вражаючий світ одвічних змагань людського духу, адже його могутня і гучна уява мало розкішні та сильні поетичні образи і чередою нестримних хвиль нагонять їх читачеві... Кажуть, що читання Сковороди утруднює важка і великою мірою штучна мова. Тут є певна рація. Але, зрештою, до Сковородиної мови легко призвичаїтися, бо, не зважаючи на свою часом ненатурдну лексику (врахуймо важке становище Сковороди, який мусив сам вперше виробляти філософський „глагол”) це все-таки мова глибоко народно-українська за своєю структурою, „ходом”,

духом, інтонаціями, не кажучи вже про образність; навіть чимало загально-слов'янських, давньо-слов'янських та російських слів збуваються в Сковороди свого питомого значення та набувають трохи інакшого, „українського”, (цікаво простежити ці аберації та порівняти їх з мовою особливого типу філософствуючих мужиків, які є і нині на Слобожанщині та Донбасі) звучання.

Але, зрештою, справа, мабуть, не в цьому, а швидше в тому, що в школі та вузах нам ще мало відкривають справжньої змістовості та краси нашої літературної спадщини, а в добу культу особи чимало зроблено для того, щоб людина жила догмою, а не думкою, і не знала радості пити з живлющих джерел людського духу. І багато ще, мабуть, треба буде зробити і дослідникам, і літераторам, і педагогам, щоб „перший розум наш” Григорій Варсава Сковорода став насущно потрібний кожному мислячому юнакові й дівчині, живив їхню думку і совість, допомагав розібратися в складних питаннях сучасності та її моральній атмосфері, щоб ім'я Сковороди для кожного з нас так само багато значило і так само до нас промовляло, як значило воно і як воно промовляло до Тараса Шевченка, який перший збагнув його вагу на всю міру.

3 нових видань

ПОЕТОВІ БЕЗ КРАЇНИ

До виходу третьої збірки Богдана Рубчака *Дівчині без Країни*. Нью-Йорк — Чикаго: Нью-Йоркська Група, 1963, 48 ст.

Звертаючись до цієї дівчини, мов до своєї музи, поет питає:

Дівчино без дороги,
мандрівнице без дому,
захмарені болем наші полудні бліді,
що ж розкажеш про нас,
коли ввійдеш струнка
у свій опромінений дім?

Цей вірш торкає одразу кілька струн. Делікатна многозначна вимовність зраджує естетичне хвилювання, наче від гарної музики. А до того ця дівчина багато бачить: „снів чужих каламуть", як „у майстернях сердець приготівляють зиму", як „орли мрію міряють і старим матерям з сердець виривають синів". Дивно, що при тому вона як холодне зеркало: відображає, не втягуючись в зображену драму. Страшно питати в неї про майбутнє, про долю.

А йдеться тут як раз і про долю — не тільки поетову, а всієї його молодішої генерації. Рубчак тут каже не „я", а „ми". „Ми" — це, очевидно, не тільки „п'ятидесятники" — Нью-Йоркська Група, а й „шестидесятники" — Київська Група. В новому вірші „Калинова баляда" Іван Драч теж висловив тривогу: „Я часто не знаю. Не знаю (...) де міра вготована силі, (...) Не знаю, де блиснуть вогнем мої кроки..."

І в Ліни Костенко ця тривога: „Розбуди мене, розбуди, мені сниться холодний сон, що навколо — вічні льоди..."

Обом групам — „ньюйоркській" і „київській" — тепер, як вийшли вони на відкриті рубежі, з усіх боків загроза: „бездомність" для одних, політізолятор насильно провінціалізованої вітчизни для других, а крім того і пряма напасть окупанта, чи повна байдужість і акультурність середовища на чужині (напр., блискуча збірка віршів-перлів „Короткі віддалі" Жені Васильківської за три роки не дочекалась окремої рецензії.) Богдан Рубчак так само остався без відгуку, хоч видав оце вже третю книжку поезій і видрукував ряд прозових творів, як також есеїв. В таких умовах потрібен неабиякий характер.

Рубчак рано пізнав секрети багатьох стилів. Володимир Державин назвав Рубчака „дуже талановитим поетом-еклектиком", бачачи в віршах поета, крім сюрреалізму й експресіонізму, також зразки імпресіонізму, символізму, барокко, старосхідної мініатюри, нарешті, класицизму. Це не закид, це визнання культури і майстерності. Але шкода, коли б на цьому в Рубчака і закінчилось, бо від еклектики (як культури), до вимовної і видатної індивідуальності — один крок. Найкращий приклад Гете.

Збірка „Дівчині без країни" стверджує той талант, який показав себе у „Камінному саді" (1956) і „Променистій зраді" (1960). А головне — в ній більше характерного зусилля до власної синтези, про що свідчить майже вся краща частина віршів третьої збірки як от: „Дівчині без країни", „А потім поїхали додому", „В останнім домі дзеркала", „Осіnnий Вертер", „Сьогодні вже не квіти", „Готичний вечір", перший із „Двох сонетів".

Окремо стоїть поема „Лови на однорога". Вона продовжує лінію подібних невеличких поем в перших двох книжках („Пісня пісень", „Поетові", „Елоїза говорить", „Незнайомому старшому панові") і може пророкує в Рубчакові автора майбутньої поетичної драми, чи великої драматичної поеми.

Дивно, що поруч із такими творами в Рубчака може раптом з'явитися наподіблювання дуже перестарілих речей, які завше були слабкі, напр., версифікаційної псевдомузичності типу Бальмонта

(„краще про зір узір не говори”). Але це винятки. Більше тяжать новітніші клясики західного модернізму. У віршах про „Вертера” і Бодлера Рубчак каже, що їх не можна тепер повторити. А я б те саме сказав не тільки про страждання і смерть Вертера, не тільки про квіти і сльози зла Бодлера, а й про „порожню людину” та „спустошену країну” Т. С. Еліота. Рубчак це знає. Є в нього прекрасний вірш „Зрозуміння осени” в другій збірці. Поет заздрить дереву, що без затримки проходить фази і оновлення — восени воно скидає листя і остужує в снігу жар літа:

Я також тихо шептав: листя, туту мою, біль
покути зложити комусь під ноги дозвольте,
щоб сніг остудив мої гарячі, втомлені руки,
і щоб я почав бути. Щоб я вже нарешті був, я прохав.

Цілий вірш являє собою багатоповерхову метафору, в якій поєдналися два „уміння” — думати і почувати. Поет дав нове відчуття і природи і людини, зокрема молодій генерації поетів. Але кінець вірша запозичений. Поет побачив майбутнє — „безконечну ніч, безконечну порожню далеч.” Це ж уже бачив Еліот, бачили і пережили раніші, „старі садівники”. Нехай для них, як пише Рубчак,

безглуздом здаватиметься грою
хвилина неповторна і струнка,
коли всевладно станеш над собою,
і білу яблуню тверда рука
посадить в сніг грудневою порою.

Юрій Лавріненко

СЛОВО, ЗБІРНИК І

Це на 500 сторінок книжка, що містить повністю повість, Василя Гайдарівського „Заячий пастух”, а крім того кілька оповідань, віршів, спогади, щоденники, статті та рецензії рівно сорока авторів. Вийшла наприкінці 1962 року в Нью-Йорку накладом „Слова” на кошти жертводавців — любителів нашої літератури. З письменників, що вже не живуть, є тут недруковані досі оповідання Михайла Івченка „В останні хвилини” та уривки з щоденника Володимира Винниченка за 1911-17 роки. Із сеньйорів нашої еміграційної літератури впадає ввічливого мемуарний твір Галини Журби „Від УКРАЇНСЬКОЇ ХАТИ до МУЗАГЕТУ”. Збірник охоплює

авторів від традиційних реалістів до наймолодших модерністів. Порівняно до розміру і вартості книжки ціна невисока — 5 доларів.

Ю. Л.

Підготований УВАН у Нью-Йорку збірник

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

1814 — 1861

вийшов у видавництві Мутон — Ко. в Гаазі (Голляндія) англійською мовою, за редакцією В. Міяковського і Ю. Шевельова.

Зміст гарно виданого, в твердій оправі збірника на 304 ст.: В. Міяковський — „Шевченко і Кирило-методієвське Братство”, М. Шлемкевич — „Субстратум Шевченкового світогляду”, В. Петров

— „Естетична доктрина Шевченка“, Ю. Шевельов — „1960 рік творчості Шевченка“, П. Зайцев — „Як творив Шевченко-поет“, Д. Горняткевич — „Проблеми оцінки Шевченка, як артиста-малювача“, В. Ревуцький — „Шевченко і театр“, Ю. Лавріненко — „Шевченко та його Кобзар в інтелектуальній і політичній історії сторіччя“, П. Одарченко — „Шевченко в советській літературній критиці“.

В передмові редакції зазначено, що при повній свободі думки, залишеній автором, книга дає „один образ поета й мистця... образ людини, яка в першій половині 19-го століття упередила стилі нашого століття, експресіонізм і сюрреалізм.“

Е. Маланюк

КНИГА СПОСТЕРЕЖЕНЬ

Проза

Накладом В-ва „Гомін України“,
Торонто, 1962. Ст. 528.

Збірка статей-передруків. Автор — чільний поет української еміграції між двома світовими війнами — упорядковує своє духовне господарство, даючи вибір замкнених у статтях думок і постав, передовсім до культурних явищ і подій українського життя останніх десятиліть.

Зміст поділений на такі частини-розділи: Від Кобзаря до нації

(8 статей), Слідами національної мислі (8 статей), Постатті (11 статей), Rozzica (8 статей), Varia (6 статей).

У передмові автор пише про книжку м. і.: „Зміст її не буде новиною для ровесників автора. Але вільно припускати, що молоде покоління знайде в ній якщо не новину, то, принаймні, відбитку подій і думок певного періоду нашої незвичайної доби.“

Важна для історії української мислі і добре оформлена книга. До неї ще не раз будемо повертатись.

Всеволод Голубничий

Der dialektische Materialismus Mao Tse-Tung's

Окремим зошитом великого формату, на 60 сторінок густого друку, вийшла в німецькій мові праця нашого вченого в виданні німецької державної фундації ім. Еберта, в Ганновері, у вересні 1962 року.

Ця праця мала поважний вплив на становище німецької преси і політичних кіл у питанні конфлікту Москва-Пекін, а кварталник, в якому вона надрукована, був широко розісланий до країн Африки, Азії і до Східного блоку. Незабаром ця річ вийде в Лондоні також англійською мовою.

УКРАЇНА В АМЕРИКАНСЬКИХ ВИДАННЯХ

Frank L. Kluckhohn: The Naked Rise of Communism. — Monarch Books, Inc. — Derby, Conn. ст. 286

Видавництво рекламує працю, як „вникливу студію комунізму, його початків і доктрин, його сили і слабостей.“ Нижче наведені фрагменти, що відносяться до України, виправдують ту характеристику.

„Агресія проти Української Народної Республіки була подібна (до агресії на Арменію, ред), але їй бракувало тонкості і планування арменської акції. Частинно через те, а частинно через завзятий спротив, українці мабуть потерпіли більше ніж інші народи, насильно втягнуті в ССРСР.“ (Ст. 70-71).

Особливим парадоксом вважає

автор те, що УССР є членом ОН, а не має права безпосередніх дипломатичних зв'язків із іншими державами. Це „держава без голосу, подібна до статиста-черемовця, який голосує в ОН голосом свого пана.” (Ст. 78).

Розділ під заголовком „What Happened to the Ukraine” (ст. 78-88) виявляє знайомство автора з історією України, її положенням на перехресті історичних доріг. Автор знає, що до вибуху революції 1917 р. багато причинився Волинський полк, складений із українців, стаціонаований тоді в Петербурзі. Він цитує Універсали, визнання УНР більшовиками і їх віроломний напад на ними ж визнану державу. Покликаючись на свідків-очевидців він описує терор після першої окупації Києва 1918 р. і пізніші його завороти, з штучним голодом включно. Клюкгон добре зорієнтований, якими способами більшовики одурили французького політика, Едуарда Ерію, який проїхавшись спеціально задля цього пригатованими селами очищеними від „багатьох трупів, що лежали по вулицях, трупів людей, які погинули з голоду”, потім оповідав про обильну й цвітучу Україну.

Автор цитує архієпископа Мстислава, коли говорить про ліквідацію української церкви. Довше зупиняється над „нелюдськими умовами праці” в концтраках, яких очевидною ціллю було народодивитство.

Зупиняючись над післявоєнними подіями, автор пише: „Ялтанський договір передбачував обов'язковий зворот альянтами всіх тих, що їх вивезли до Німеччини. І дивно, провідники Заходу не розуміли, що Сталін намагався знищити всіх тих депортованих, як зрадників, не зважаючи на те, що вони були змушені їхати до Німеччини німецькою

армією. Альянти наказали виконати ті рішення — ганебна пляма на їх зрештою доброму рекорді.”

„Дуже мало діпистів повернулись до рідних сіл. Зате, що вони дали взяти себе в неволю німцям (а дехто з них добровільно пішов до німців), з українцями повелись як із ворогами комуністичної держави. Багато їх убито. Інших заслано на живу смерть до далеких північних концентраційних таборів. Ще інших насильно оселено в інших советських „республіках”.

Далі Клюкгон описує боротьбу УПА і жажливі методи її розправи советських окупантів.

Наводючи цілі сторінки з промови Хрущова з лютого 1956 р. на 20-му конгресі компартії в Москві, автор згадує і про народодивитчу політику Сталіна, який виселявав цілі народи, а з українцями не міг того зробити тільки тому, що їх було забагато (Ст. 192).

В 23-му розділі п. з. „Як поведяться Совети з меншостями” говорить автор про чистки на Україні, в Грузії. „Не є перебільшенням сказати, що більшості неросіян в СССР ненавидять своїх російських володарів смертельною ненавистю” (ст. 220). „Зовнішній вигляд сильного моголиту створений советською пропагандою, прийнятий американцями через те, що більшість наших советських експертів, як Чарлз Болен, це знавці російської мови, і введені в російський спосіб мислення. Поза припадковими подорожами, які советська бюрократія або поліція роблять неприємними, чужоземні дипломати роками не мали можливості побувати довше поза російською Москвою. Вони знають тільки офіційний російський погляд” (ст. 220).

В заключних сторінках Клюк-

гон гостро критикує американську советську політику, роблену дипломатами, для яких уже саме слово „пропаганда" страшне. Воно перешкоджає їх делікатному „мистецтву". А тим часом саме „нам треба справді американського пропагандивного зусилля з позитивною політикою, а не лагідної підтримки нашим дипломатам в їхніх поруках з дня на день, поруках часом без усякого значення" (Ст. 266). „Є всі дані думати, що СССР легше роздерти і знищити з середини, значно легше ніж знищити нас. Українці вітали німецьку армію „як визволителя" і тільки божевільна расова політика Гітлера змінила їх поставу. Мадярська революція доказала, що двадцятилітні воюватимуть і нищитимуть советські танки імпровізованою зброєю, якщо дійдуть до розпуки або якщо подати їм досить надії" (Ст. 263).

Поява того роду книжок у масовому, дешевому виданні — це добрий знак повільного тверезіння американського суспільства, коли мова про його відношення не тільки до нинішнього СССР, але до вічної Росії, її народобивчої політики, стилітими веденої політики, і її посягань по владу в цілому світі. І то знак тверезіння не тільки суспільства, але навіть високопоставлених людей у дотеперішній твердині русофільської, єдинонеділимської орієнтації, в стейт-департаменті. Автор книжки, як зазначено під підписом, це „вищий урядовець стейт-департаменту ЗДА 1955 — 1961". Він покликається на свої розмови з Трюменом, Далесом.

Вкінці треба додати, що передмову до книжки написав впливовий у справах закордонної політики, сенатор Карл Мундт. Сенатор закінчує передмову такими словами: „Я поручаю, щоб ця книжка стала обов'язковою лектурою всіх американців і в усіх

наших школах. Дайте в 60-х роках виховати покоління молодих людей, які могли б дивитись у гидке обличчя комунізму і сказати: Ми знаємо, хто ви такі."

M. I.

Roberts, Henry L. *Russia and America; Dangers and Prospects*. New York; The New American Library of World Literature — a Mentor Book, 1956. (501 Madison Ave. NY. 22, NY.).

Автор — директор Російського Інституту при Колумбійському унів. Добрі рецензії. На ст. 210 зазначено: Проблему можна б полагодити так, що границі сов. впливу треба відкинути на кордони 1939 р. Чи це розв'яже проблему? Ні. Ми не сміємо фаворизувати мадярів чи болгарів, а заведбувати українців, білорусинів і самих росіян.; всі вони підпали під небажаний режим, про який не мали змоги свобідно висловитися.

Роса

Pares, Bernard. *Russia*. New York; The New American Library of World Literature; a Mentor Book, 1954. (501 Madison Ave. N. Y. 22, N. Y.).

Б. Парес (1867-1949) є відомим на полі совєтознавства. Викладав рос. мову, літ. і іст. по унів. Англії і Америки. Від 1904 р. часто подорожував по Росії і Сов. Союзі. Автор численних статей і книжок про Рос. питання. На ст. 10 написано, що на Україні, місці чорнозему, на який зазіхали німці, говорять „сильним варіантом" російського.... населення не має фінської домішки як нпр. росіяни. Київ — столиця ранньої Росії. Тут (на Україні) в великих степах і високих очеретах бойовик грав важну роль (кочовики). Козацтво — життя бойовиків мало великий вплив на російську поезію; хоробрість у дум-

3 книжок і преси

ДОГМА І ДУХ-РЕВОЛЮЦІОНЕР

„...В СССР розбивали атоми, будували джети, викидали в світові простори штучні сателіти, але духовий розвиток, що дістає вираз у мистецтві і в літературі і що його проробив Захід у 20 і 30-ті роки, спинено штучно, силою цензури і поліції.” Наслідок цього такий, що СССР сьогодні „такий відсталий з культурного погляду, як Індія з господарського.” Це зрозуміло молоді покоління і звідси динаміка його новаторства і протесту. Та це стає вже й політично небезпечною річчю і то з двох причин: по-перше, колись для західних соціально-політичних реbelieнтів „Меккою поступу, того, що модерне, нове, будуче” була фата моргана „нового суспільства” на Сході. Сьогодні для советських реbelieнтів Захід став вимріяною країною руху вперед. По-друге, колишні революціонери на Сході стали вже давно міщанськими обивателями. Але коли на Заході та категорія людей не мала сили заборонити модерну музику, чи малярство чи нові ідеї й стилі в літературі, то нинішні східні міщанські обивателі мають у своїх руках владу і догму. Для них „шукання вже саме собою підозріле, бо правда вже знайдена, правду вже відкрито і хто сумнівається, той еретик.” На За-

ході модерні ідеї й стилі виводили й виводять із рівноваги самовдоволеного міщанина, на Сході вони виводять із рівноваги совбура, в якого перемінився колишній революціонер. Західне „epater le bourgeois” звучить на Сході „epater le communiste”... А на прикладі Будапешту Совети бачили, як то ті „шукаючі комуністичні письменники і студенти, навіть не усвідомлюючи собі цього, дали побуд до протикомуністичної революції”. Звідси відворот, новий натиск на духове життя під командою Хрущова й Ільїчова, Звідси намагання далі „тримати годинники СССР на 1917 році.” (Ді Вельтвохе, Цюріх).

Поза комуністичним світом існують потужні церковні організації, яких учення сперте на догму. Основна різниця в тому, що тут догма обов'язує тільки того, хто добровільно її приймє, за догмою не стоїть державна влада з поліцією. Наймогутнішою з тих організацій є католицька церква. Але і тут будиться свідомість конечности деякого пристосування до атомової доби. Про це виразно говорилося і напевно ще далі про це думатимуть на Вселенському соборі в Римі, розпочатому минулого року і перерваному до осені цього року.

В тому зв'язку особливо інтересну і тяжку проблему уявляє собою теорія еволюції. Вона ввійшла в сучасну свідомість людства, але церковній догматиці ще не вдалось включити, ввести її в круг своїх поглядів. Прикладом тих зусиль і спротивів є доля творів французького вченого езуїта, Teilhard de Chardin-a. Патер за життя дотримав свою присягу

ці і ділі це один з чарів Росії. Українці ніколи не мали власної держави, але Господь потішив їх піснями; ця пісня є глибша від німецької і більш мелодійна від російської; вона здається найкраща на світі. (Парес був захопленим Кошицем).

РоСа

(Продовження на ст. 63)

послугу й покорі і не публікував своїх писань. Аж смерть звільнила їх із в'язниці прийнятого зобов'язання. Центральною ідеєю роздумів патера є примирення, поєднання релігійного вчення із сучасною наукою.

П'ять теологів відряджено в Римі для простудіювання духової спадщини Де-Шардена. Їх присуд надрукований 1959 року в журналі „Дівінтас", органі Папської Теологічної Академії в Римі. „Тейлар — це великий дух, але в догматичних питаннях фальшивий дух, — і саме тому він небезпечний." Одначе присуд не припечатав духа. Він діє і помило присуду... наvertsа людей. Подас гамбурзький часопис „Ді Вельт", що колишній професор філософії в Тбілісі, а тепер керівник Паризького Інституту для Психосинтези Ігнат Леп, перейшов до католицизму саме під впливом де Шардена, і в своїй книжці „Нова Земля. Тейлар і християнство в модерному світі" заявляє, що вважає своєю місією проповідувати ідеї вчителя. Так само визнававцем Тейлара став інший учений Н. Вільдірс, для якого феноменологія всесвіту де-Шардена це світогляд, що неминуче виростає з нашої історичної свідомості і над яким несвідомо від століть працювали історичні науки, палеонтологи і біологи.

Кілька століть тому церковне вчення стояло перед подібною проблемою: знайти співіснування з коперніканською системою, яка — здавалось — суперечить йому. Атомова доба й історична свідомість людини ставить знову перед церквами подібну проблему. Кожна така криза — писав Тойнбі — тільки корисна для релігії, бо звільняє її від теоретичних припадковостей задля зосередження на властивих для неї душевних справах.

Так то і в соціально-політичній догматиці, і в церковному вченню тиск вічного революціонера-духа виразний. Його вужчою батьківщиною ще й нині є Європа, і до неї спрямовані тужливі зори з-поза завіси комуністичних світів. Журнал „Христ унд Вельт" (Штутгарт) друкує листа-відповідь югославського письменника Моїдрага Булатовича на питання: Що це є Європа і що вона для нього означає. Між іншим знаходимо там такі признання: „Для мене Європа означає любов і цивілізацію, яка не може і не повинна мати границь... Моя безмежна любов належить Європі, з якої народилось усе добре сьогоднішнього світу."

В грізний час мобілізації духового сумерку, що мав покрити Україну, пролунало в ній гасло рівняння на психологічну Європу: — давнє і пекуче-теперішнє гасло!

AD ASTRA

В українській пресі була коротка згадка про те, що Паризький мистецький „Журнал любителя мистецтва" (Journal de l'Amateur d'Art), в числі з 25 грудня м. р. віддав свою першу сторінку для інтерв'ю Андре Вебера з мистцем Любо Гуцалюком. Радіючи успіхами нашого мистця в світовій столиці малярства, передаємо кілька уривків того інтерв'ю.

Твори цього „міського пейзажиста" визначаються „глибокою оригінальністю" і є „зразком високих вимог". „Приголомшує віртуозність, якою Гуцалюк організує пластичний простір. Нічого не залишено випадкові. Все вистудіюване, згармонізоване, кинуте на полотно згідно з особистим задумом... Гуцалюк це справді маляр чутливий на радість життя і на чари природи у нього не завважуємо ніякого на-

Заглик до живих**СПРАВИ ПУБЛІЦИСТИЧНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ**

Рік 1962 був роком підготовки, організації перших Осередків, як суспільної бази Інституту, і організації Бюро Праці і Видань у Нью-Йорку і його комісій, складених із фахівців різних ділянок знання, мистецтва, публіцистики. Про те, що за той рік пророблено, докладніше можна довідатись із 2-го українського памфлету, виданого Централєю Інституту в Чикаго п. з. **ФРОНТ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВДИ**, або в скороченні з інтерв'ю з керівником Бюро Інституту в Нью-Йорку, ред. М. Шлемкевичем, яке надруковане в щоденнику „Свобода” ч. 27, з дня 9 лютого ц. р.

Рік 1963 — це вже перший рік праці Інституту. Про її найближчі цілі наші Читачі довідатимуться з вище названого памфлету „Фронт української правди”.

хилу до мізерабілізму, ні до метафізичних фантазувань... Він заключив пакт із красою, ритмом, поетичною оркестрацією і запалом; досить сказати, що любимо його твори, визначені оригінальністю, внутрішньою натугою, живучістю і незвичайним сяєвом. Яка гарна лекція чесності і любовного зусилля!”

В листі Любо Гуцалюк пише, що багато часу віддає тепер акварелі, бо боїться заостеніти і повторюватись в одному тільки олійному малярстві. — Критичність і невдоволення собою і своїми дотеперішніми поважними успіхами — це передумови дальшого мистецького росту і творчості, що шукає нових відкриттів і не заспокоюється оплескуванням самокопюванням.

Наше гасло:

В кожному українському домі — всі видання Публіцистично-наукового Інституту

Вже вийшли і прохаємо замовляти такі памфлети:

— За українську правду (укр.)

— Фронт української правди (укр.)

The Ukrainian Republic of January 22. (англ.)

Ціна 25 центів за прим. 3 поштовою пересилкою 30 центів.

Замовляйте по кілька примірників для себе і Ваших знайомих!

Адресувати прохаємо:

Ukrainian Research and Information Institute, 2534 W. Chicago Ave. Chicago 22, Ill.

Проф. Павло Юзик — сенатором Канади.

Перший голова Осередку Публіцистично-наукового Інституту в Вінніпегу, проф. Павло Юзик, — назначений сенатором Канади. З цього приводу Центральня Інституту в Чикаго і Бюро Праці і Видань у Нью-Йорку вислали привітання нашому вченому і громадянинуві.

Вплати на фонд Інституту

На адресу редакції „Л. до Пр.” прислали Вшан. ПП: — Ярослав Кальба — (Бельгія) 50,00 дол., Мир. Стахів (Самервил) — 20,00 дол., Андрій Кіпка (Бельгія) — 11,00 дол., І. Івахів (Денвер) — 10,00 дол., збірка п. І. Івахова (Денвер) — 7,00 дол., К. Бризгун (Торонто) — 5,00 дол.

Чи Ви вже стали членом Публіцистично-наукового Інституту?

Чи поінформували приятелів про завдання Інституту?

Україна в американських виданнях

Walsh, Warren Bartlett. *Russia and the Soviet Union*. Am Arbor; Univ. of Michigan Press, 1958. — ст. 640.

Багато місця присвячено Київській Русі. Та держава називається „Kievan Rus", але її населення часто це „Russian". В книжці часто наводяться погляди українських науковців. На ст. 44: „Українські історики бачать у цій події (напад Боголюбського на Київ) доказ на твердження, що існував давній і основний розділ між Московщиною (Суздальщиною) і Києвом (Україною), і що це в дійсності дві окремі нації." Але автор вважає цей аргумент заслабим. Про козацчину навагал добре. Про Хмельницького: „...Боротьба ведена за Україну Богданом Хмельницьким. Його стосунки з Польщею, Швецією, Росією і Туреччиною (не говорячи вже про в найвищому ступ-

ні складні між-козацькі і внутрішньо-українські комплікації) занадто томлячі, щоб реферувати їх в деталях." Про виступ гетьмана Мазепи добре.

Яке враження передає автор із 1918-1919 років, показує такий фрагмент:: „(Рада) не могла додати харчу й мінералів німцям, і вони найбільш безцеремонно розпустили її і посадили свого ставленика Скоропадського як „диктатора"... Київ зміняв владу тузін разів між 1917-1919. Положення в решті України було не менш поплутане. „Петлюрівці" боролися з більшовиками і з Добровісською і майже з усіма, хто тільки навинувся..."

А все ж у книжці більше правильного про Україну, ніж у багатьох англійських історіях Росії.

Роса

ЧОМУ?

● Мешкаю на провінції і рідко буваю в Нью-Йорку. Тож і не дуже орієнтуюсь і не все мені яснє. Хочу спитати, чому мого приятеля інж. Михайла Кураха, заступника військового історика нашого війська, поховано далеко за Нью-Йорком, де його могили ніхто і не відшукає, і вона пропаде безслідно. Чому не поховано його на українському кладовищі в Баунд-бруку, де знайомі могли б опікуватися його могилою. Мені це питання не насувалось раніше, бо я гадав, що в Баунд-бруку хоронять тільки православних українців. Але в газетах читав я, що недавно поховали там д-ра Ганкевича. Отже чому не зроблено того з тілом покійного інж. Кураха?

Відповідь: Сумне і делікатне питання, і мусимо дуже спокійно й обережно підходити до нього. Точної відповіді дати Вам не можемо. Знаємо, що були старання похоронити інж. Кураха в Баунд-бруку. Чули ми, що мали бути рішучі застереження проти цього з боку церковної католицької влади. Не було їх у випадку д-ра Ганкевича... Чи це мав би бути добрий знак, що церковно роз'єднані українці пізнали в собі рідних братів і християн? Чи це мав би бути добрий знак, що в цій релігійній сфері українське суспільство починає рівнятися не на 17-те століття з його релігійними війнами, але на 20-те з його релігійною толеранцією і взаємною пошаною віровизнань? Чи

це благодатний вплив примирливої постави Ватиканського собору супроти некатоліцьких християнських церков?

Вірно, Приятелі, що ці наші припущення це не тільки привиди, підказувані тугою і бажанням, але справді зворот до замирення живих і... замирення мертвих. Тоді справа перенесення тлінних останків інж. Кураха стала б актуальною передовсім для мистця-брата Покійного і для його найближчих приятелів.

● Є пекучі речі, від яких „Листи” втікають. Це скажу Вам отверто. В часописах ведеться жива дискусія про правопис, бувають навіть пристрасні суперечки. А „Листи” так неначе це маловажна справа, навіть не згадують про це. Коли хочете, щоб люди орієнтувались на Вас, то давайте вказівки саме в таких злободенних питаннях. Чому замовчуєте їх, чи може боїтесь?

Блаженний той, хто верзе про війну і не знає, про що він верзе.

Хрущов

Маємо більше грошей до розпорядження, щоб досліджувати, як мають харчуватись будучі астронавти, ніж щоб досліджувати,

Відповідь: Так, боїмось! І отверто признаємось до цього. Так, є речі, від яких свідомо втікаємо. Ваша правда! Це тому, бо питання правопису стало у нас полем попису для правописної „отаманщини”. Ми не захоплені станом і знаємо, скільки праці ще треба, щоб упорядкувати правопис. Але вважаємо, що це не є справою всенародного голосування і всенародної газетної дискусії. Поки немає іншого рішення українських наукових установ, до того часу обов’язус існуючий закон. Він не досконалий, він не завжди послідовний. Ми часто грішимо проти нього. Та хто з людей не грішний?! Але грішити — це не те, що зчиняти анархію, до кожне по своєму встановляє закони... Зрештою, у нас того роду формальні справи, як правопису, календаря, висуюються на перший план тоді, коли бракує глибшого змісту, коли в духових млинах мало зерна...

як мають прохарчуватись два більйони голодних людей.

Джордж Борнстром
ам. науковець

Ми в Америці не маємо ніяких титулів. Маємо тільки дві кляси: народ і родину Кеннеді.

Боб Гоп
ам. фільм, актор

Від редакції і видавництва

Дорогим Приятелям і Читачам, які з приводу 10-ліття журналу привітали нас, зокрема тим, що при цій нагоді прислали членську вкладку до Збірного Меценатства або даток на Фонд Неспроможному Братові — наша щира подяка.

Із листа: „Бажаємо, щоб Ви і ми від Нового Року щасливі були. Посилаємо поштовий переказ на 50,00 ам. дол. (54,51 кан.). Це спільний дар для автора статей „Кадило, ексцеленціє” і „Духовники і апарат” від Миколи Мота і Дмитра Федика з Торонта.”

Щиро дякуємо і передаємо прислані гроші на „на „фонд помочі неспроможному братові.”

Від адміністрації

СПРАВИ ЗБІРНОГО МЕЦЕНАТСТВА

Є у нас традиція і досвід: — громадою робити те, чого не може зробити окрема людина; співрацею будувати те, що не під силу одиниці. Ідея нашого „Збірного Меценатства” спирається на ту традицію і хоче дати українській вільній думці і вільному слову можливості розвитку.

Починаючи з цього року, систематично подаватимемо на цей сторінці журналу вплати на рахунок членських вкладок. На цей рахунок в січні і першій половині лютого вплачували Вшан. ПП: А. Бабич, Вилловсдейл; П. Біланюк, Детройт; П. Зелений, Бельгія (10,00); А. Кобрин, Честер; І. Мигайчук, Парма; Т. Олесіюк, Кервил; І. Поритко, Фила; М. Ромаха, Кемден; Д. Руденська, Торонто (7,00); С. Сенишин, Едмонтон; Мир. Стахів, Самервил; Й. Черевко, Віргіл; Ірена Шох, Флашінг; А. Яременко, Джерзі Сіті. — Коли при прізвиську не подана цифра, це знак, що вплачено 12,00 дол.

До всіх членів Зб. Меценатства вишлемо в березні окремі листи з виясненнями.

ФОНД ПОМОЧІ НЕСПРОМОЖНОМУ БРАТОВІ

На цей фонд прислали Вшан. ПП: по 25,00 дол. — М. Мота (Торонто); Дм. Федик, Торонто. По 5,00 дол. Дразньовський, Тінек; Т. Мацьків, Форт. Саск.; П. Шпірук, Бруклін. — По 3,00 дол. П. Іванів, Торонто; П. Кулиняк, Ньюарк; К. Роговський, Монреал; С. Сенишин, Едмонтон; Р. Стецура, Л. Айленд Сіті; В. Шерей, Рого Парк; А. Яременко, Джерзі Сіті. — По 2,50 дол. Е. Лятишевський, Детройт; Е. Стахів, Вупг. — По 2,00 дол. І. Вишинський, Ф. Вілліам; М. Волошин, Бейон; В. Гвоздецький, С. Лейк Сіті; Ст. Глушко, Денвер; Т. Гелемей, Ньюарк; І. Кодний, Ютіка; М. Плешкан, Ньюарк; І. Скиба, Торонто; В. Топольницький, Вупг. — По 1,00 дол. Л. Бульбенко, Бруклін; Д. Вирста, Рчстр; М. Ляшенко, Чикаго; Т. Пільків, Торонто; В. Сторожинський, Клівленд; М. Чайківський, Джамайка Плейн.

Щиро дякуємо. Далі буде.

Умови передплати	Адреси для Австралії:
на рік 5.00 дол.	Dr. V. Bilynskyj, 43 Mathoura Rd.
на півріччя 2.75 дол.	Toorak SE. 2 Victoria, Australia.
окреме число 0.50 дол.	Mr. I. Hrynewych, 121 Kildare St.
Адреса „Листів до Приятелів”	Blacktown N.S.W. Australia.
— Letters to Friends,	Mr. T. Pasieczynskyj, 60 Hughes St.,
P. O. Box 428 Newark 1, N. J. USA	Mile End. South Australia.

В-во „КЛЮЧ”

З а р е д а к ц і ю : М. Шлемкевич

За в-во Д. Кузик. Л. Ломиш. О. Олесницький. Ом. Тарнавський

Ціна 1.00 дол. (Подвійне число)

1944

LETTERS TO FRIENDS
P. O. Box 428.
Newark 1, N. J.